ANGUSTIA 21, 2017, Studii și cercetări de arheologie, pag. 125–172

Observaţii asupra descoperirilor de amfore din hinterlandul provinciilor romane Dacia și Moesia inferior

Roman Amphorae beyond the frontiers of Dacia and Moesia inferior Provinces

Alexandru Popa[1]

Cuvinte cheie: Importuri romane, amfore romane, Barbaricum, Limes, Dacia, Moesia inferior, Relaţiile romanilor cu barbarii
Key words: *Roman imports, Amphorae, Barbaricum, Dacian-Moesian limes, Roman-Barbarian trade and contacts*

ABSTRACT

The aim of this study is to discuss the current state of research of the Roman-provincial amphorae discovered in the Barbarian environment in front the Dacian-Moesian frontier of the Roman empire. There, we identified 316 finds coming from 203 sites. To these add further 73 references that only mention the "Roman amphorae finds". Although the archaeological material is numerous, our knowledge on the typology, dissemination, content of the amphorae or their area of origin is modest. Moreover, these finds have been discussed in the scholarly literature within the context of the cultural-(ethnic) identity of the archaeological sites. This study further proposes an analysis of the Roman-Barbarian relations, especially of how Roman products (mainly the amphorae carrying wine and oil) reached the Barbaricum: via trade, as diplomatic gifts or stipends or as pays made to the Barbarians by the imperial administration.

Introducere

Amforele reprezintă unele dintre produsele principale de origine provincial-romană ce au ajuns din Imperiu la vecinii de pe cealaltă parte a frontierei. În acest sens, ele reprezintă una dintre sursele de cercetare a relaţiilor dintre Imperiul Roman și populațiile vecine, neromane. Încă de la sfârşitul secolului al XIX-lea cercetarea amforelor s-a concentrat asupra tipologiei acestor recipiente ceramice, asupra identificării originii și a centrelor de producţie, la fel ca și asupra distribuţiei în spaţiu și timp a acestei categorii de vase. Pentru moment amforele reprezintă una dintre sursele cele mai cercetate ale istoriei economice a antichității. În acest studiu mi-am propus să prezint stadiul cercetărilor despre amforele provincial-romane, descoperite în situri arheologice din *hinterland*-ul frontierelor daco-moesice ale Imperiului Roman, datate cu perioada de existență a provinciei Dacia.

Din start este nevoie să notăm faptul că problematica importurilor provincial-romane din *barbaricum*, în general, și a am-

[1] Muzeul Naţional al Carpaţilor Răsăriteni, Sfântu Gheorghe, alex.popa@mncr.ro

forelor, în special, include două aspecte de bază ale perspectivei și utilităţii acestor cercetări: pe de o parte este vorba despre relațiile romano-barbare, ale căror intensitate variabilă în timp și spaţiu poate fi studiată cu ajutorul așa ziselor importuri provincial-romane. Asta pentru că distribuția spațială și cronologică a bunurilor de origine provincial-romană reflectă, după toate probabilităţile, natura și intensitatea relațiilor economice, culturale, politice și sociale între Imperiul Roman și populațiile de la frontierele acestuia. Pe de altă parte, bunurile de origine provincial-romană pot fi folosite la construirea unei structuri de cronologie relativă (și eventual chiar de cronologie absolută) pentru culturile arheologice din *Barbaricum*.

Evident că există și alte implicaţii istorice ale cercetării amforelor, ca de exemplu cea legată de direcţiile și căile pe care amforele provincial-romane au trecut peste frontierele Imperiului Roman spre *Barbaricum*. Nu mai puţin importantă este cunoașterea modalității în care aceste bunuri de origine provincial romană ar fi ajuns la vecinii romanilor: fie că este vorba despre pradă de război, fie de produse ale comerţului dintre ambele părţi, fie despre „cadouri diplomatice" sau așa numitele „plăți pentru pace" (termenul german *Stillhaltegelder*; nu în ultimul rând, ar putea fi vorba despre obiecte întâmplătoare, ajunse în *Barbaricum* drept „suvenir" (termenul german - *Mitbringsel*). Unele dintre aceste descoperiri au servit chiar drept model pentru imitaţii în producţia locală din *Barbaricum*, atingând un loc intermediar între artefactele de origine provincial-romană și cele de producţie locală.

Acest studiu are câteva limitări metodologice care urmează a fi menţionate aici. Prima limitare majoră constă în faptul că această cercetare nu se bazează pe studiul nemijlocit al artefactelor arheologice din colecţiile muzeale, ci reprezintă doar o evaluare a informațiilor publicate despre acest gen de descoperiri. În cadrul acestui studiu am încercat să identific cât mai multe descoperiri de amfore din spaţiul istorico-geografic analizat, despre care au apărut, sub o formă sau alta, informaţii în publicaţiile de profil. Cu toată stăruința depusă, nu pot avea certitudinea (și nici pretenția) de a fi luat în consideraţie toate descoperirile cunoscute/publicate la momentul actual. Cu regret, fie nu ne-au fost accesibile unele publicaţii, fie nu am mai reușit să le integrăm în cercetarea noastră. Această stare a lucrurilor îngustează posibilităţile de analiză și interpretare a materialului amforistic, care o deosebesc de o cercetare de tip piesă cu piesă în colecţiile muzeale. Cu toate acestea consider că materialul prelucrat în cadrul studiului este statistic reprezentativ pentru descoperirile de amfore din *hinterlandul* provinciilor Moesia Inferior și Dacia.

Un alt element metodologic important de reținut în cercetarea amforelor ca sursă arheologică, îl reprezintă constatarea faptului că este vorba întotdeauna despre recipiente pentru transportul și eventual păstrarea unor produse (de regulă) alimentare. În concluziile mele despre istoria economiei antice, această afirmaţie înseamnă că nu amforele propriu zise reprezintă bunurile care circulau dintr-un spaţiu geografic în altul, ci conţinutul, produsele și substanţele din interiorul amforelor erau cele de interes pentru oamenii din antichitate. Respectiv, conținutul din interior a cauzat transportul amforelor din regiunea de producţie în cea de descoperire și nu alte motive legate de amfore în sine. Circulaţia amforelor fără conţinut, doar ca vas ceramic, este greu de închipuit, pentru că nu ar avea nici logică și nici suport economic.

Istoricul și stadiul actual al cercetărilor

O analiză monografică a circulaţiei amforelor din *hinterlandul* daco-moesic nu există. Au fost publicate mai mult studii, limitate doar la unele zone geografice sau

la o cultură arheologică separată. Se remarcă lucrările lui Emanoil Rikman[2], Gheorghe Bichir[3], Vasile Grosu[4], Silviu Sanie[5], sau Ion Ioniţă[6]. Acestea tratează materialul nu pe baza formei sau conținutului transportat sau dintr-o anumită zonă geografică distinctă, ci cu precădere pe baza atribuirii etnice (și culturale) a locului de descoperire. Această analiză pe criterii „etnoculturale" este un fenomen specific istoriografiei din zona noastră de cercetare și a fost aplicată și altor categorii de material arheologic. Gruparea tipologică și respectiv cronologică a amforelor descoperite s-a făcut prin asemănarea cu amfore provenind din alte regiuni. Este vorba în primul rând de Crimeea[7], nordul Pontului Euxin[8] sau Dobrogea[9].

Una dintre primele tipologii privind amforele de epocă romană din zona noastră de cercetare a fost alcătuită de Emanoil Rikman[10]. În articolul său despre datarea importurilor romane din siturile culturii Černjachov, autorul a identificat în spaţiul dintre Prut și Nistru șase tipuri de amfore, pe care le-a ordonat cronologic și cultural. De interes pentru cercetarea noastră sunt primele două categorii de amfore. Totodată este nevoie de menționat faptul că tipologia lui Rikman poate fi aplicată asupra altor loturi de material amforistic doar într-o manieră limitată. Astfel, primului tip i-au fost atribuite amforele din pastă de culoare deschisă, cu gâtul îngust și lung – fără a atrage atenția și asupra altor particularități formale. De exemplu, piesele de la Pervomajsk și Bălţata, atribuite de Rikman aceluiași grup, au proporțiile deosebite și nu pot fi, după părerea mea, nicidecum atribuite unuia și aceluiași tip[11]. Celui de-al doilea tip, Rikman i-a atribuit amforele din pastă de culoare deschisă, cu gâtul relativ scurt și conic[12], tip definit ulterior în literatura de specialitate și cunoscut sub titulatura „Šelov D" sau „Tanais"[13]. Primul tip de amfore, Rikman l-a datat, pe baza unor analogii, în perioada secolului al II-lea p.Chr.[14]. Pe cel de-al doilea tip de amfore amintit aici autorul l-a datat pe baza analogiilor din nordul Pontului Euxin în secolul III p.Chr.[15] În contextul acestor datări rămâne inexplicabil enunțul lui Rikman, precum că amforele ambelor tipuri se întâlnesc în aceleași situri antice – amforele de tip *Tanais* nu se întâlnesc în contexte arheologice sincrone cu amfore aparținând unor tipuri mai timpurii[16].

O publicaţie cu caracter de catalog al descoperirilor de amfore din partea de vest a fostei URSS a fost elaborată de Vladislav Vsevolodovič Kropotkin. În lucrarea sa despre importurile provincial-romane în Europa de est, autorul s-a oprit și asupra problemelor descoperirilor de amfore. Primul criteriu de departajare a descoperirilor de amfore l-a reprezentat pentru autor culoarea pastei – aceasta putea fi fie deschisă, fie roșiatică[17]. Discuţia asupra formelor de vase s-a făcut pe baza tipologiei elaborate de Iraida Borisovna Zeest pe baza descoperirilor din Bospor[18]. Același caracter de catalog comentat îl deține și studiul lui Vasile Ursachi, în care autorul prezintă, pe scurt, un șir întreg de descoperiri necunoscute sau dispersate în diverse studii regionale[19].

[2] Rikman 1972, 85-91.
[3] Bichir 1973, 90-94. Bichir 1977, 177.
[4] Grosu 1990.
[5] Sanie 1981.
[6] Ioniță 1982, 73-74.
[7] Zeest 1960.
[8] Šelov 1978.
[9] Scorpan 1976; 1977. Opaiţ 1980. Paraschiv 2002; 2006.
[10] Rikman 1972, 85-91.
[11] A se vedea Rikman 1972, 88. 1.2-3.
[12] Rikman 1972, 89-90 ris. 1.4-5.
[13] Šelov 1978, 18-19. A se mai vedea Šelov 1986, 397-398.
[14] Rikman 1972, 87-89.
[15] Rikman 1972, 89.
[16] Böttger/Šelov 1998, 31.
[17] Kropotkin 1970, 9-14. A se mai vedea și Kropotkin 1967.
[18] Zeest 1960.
[19] Ursachi 1978.

Gheorghe Bichir a studiat detaliat descoperirile de amfore făcute în siturile dacilor liberi de la est[20] și de la sud[21] de Carpați, precum și la sarmaţi[22]. Autorul subliniază prezența mai multor tipuri specifice pentru teritoriile est- și sud-carpatice: 1) vase din pastă de culoare deschisă cu gâtul înalt și îngust; 2) vase din pastă roșiatică cu gâtul conic, buza îngroșată spre interior și corp ovoid. Categoriei amforelor i-au fost atribuite și vasele de tip „*Table Pitcher*"[23]. În afară de mențiunea că amforele primului tip nu sunt cunoscute în interiorul provinciei romane Dacia, Bichir nu aduce alte explicații sau interpretări asupra intensității circulației sau cronologiei acestei categorii de descoperiri.

Amforele cu inscripții au fost adunate, analizate și interpretate de Marius Alexianu[24]. Astfel, autorul a inventariat 57 descoperiri de amfore cu inscripții sau ștampile, și ajunge, cu ajutorul cartării[25] descoperirilor, la concluzia că majoritatea lor provin din zone apropiate de râul Siret.

Numărul mare de descoperiri în zona subcarpatică o explica la acel moment printr-un „stadiu înfloritor" al economiei dacilor liberi[26]. Totodată, Alexianu respingea ipoteza lui Ion Ioniţă despre legătura dintre aceste concentrări de amfore inscripționate și centrele timpurii de putere la dacii liberi[27].

Vasile Grosu a folosit descoperirile de amfore pentru constituirea „cronologiei antichităților sarmatice"[28] din interfluviul Prut – Nistru în calitate de așa-numit „indicator cronologic". Fără a descrie sau comenta descrierile altora pentru amforele din lista sa, autorul face doar trimiteri la unele analogii presupuse din zona Pontului Euxin. El preia fără nicio verificare toate datările lui Šelov și ajunge inevitabil la erori semnificative de datare a complexelor funerare analizate[29]. Astfel amforele de tip „Šelov C" sunt datate exclusiv în secolul II p.Chr., iar cele de tip „Šelov D" doar în prima jumătate a secolului III p.Chr. Nu ne vom aventura aici într-o dispută despre cronologia complexelor culturii sarmatice, pentru că lucrările apărute între timp au arătat majoritatea inconsecvențelor și erorilor din cartea semnată de Grosu[30].

O contribuţie semnificativă la înțelegerea rolului amforelor, în reconstituirea istoriei perioadei discutate în acest studiu, aparține lui Ion Ioniţă[31]. De reținut sunt, după părerea mea, următoarele momente:

- amforele reprezintă una dintre cele mai numeroase categorii de artefacte arheologice, considerate „importuri" provincial-romane la dacii liberi;
- printre descoperiri se numără mai multe amfore pentru ulei și mai puține pentru vin;
- principalele căi de comerț cu aceste mărfuri le reprezintă arterele marilor râuri din regiune;
- numărul de descoperiri din necropole este mai mare decât al celor din așezările sincrone, ca urmare, se poate vorbi despre folosirea uleiului în ritualurile de înmormântare;
- în unele cazuri, amforele erau folosite secundar, în calitate de urnă cinerară;
- negustorii romani ar fi putut pătrunde doar până la unele centre comerciale mai importante din teritoriul dacilor liberi;

[20] Bichir 1973, 91-94.
[21] Bichir 1984, 38-39.
[22] Bichir 1977, 177.
[23] A se vedea Opaiţ 2003b, 215.
[24] Alexianu 1988.
[25] Alexianu 1988, 106 fig. 1.
[26] Alexianu 1988, 115
[27] Alexianu 1988, 114.
[28] Grosu 1990.
[29] Pentru o critică a metodei de cercetare a lui Grosu – a se vedea Simonenko 1995b.
[30] Simonenko 2004. Simonenko u. a. 2008. Bârcă 2006. Bârcă/Symonenko 2009.
[31] Ioniţă 1982, 73-74.

• spre interiorul teritoriului dacic amforele ajung prin intermediul unor negustori din mediul dacic;
• concentrările de amfore cu inscripţii pot fi interpretate drept indicii ale unor centre de putere din mediul dacic.

Meritul deosebit al autorului, constă în faptul că el indica legătura (reciprocă) a descoperirilor de amfore cu numărul mare de tezaure de denari romani din zona Subcarpaţilor. Cu ajutorul unei hărţi de distribuţie, în spaţiu, a acestor descoperiri, autorul a indicat şi corelaţia cu descoperirile de morminte de inhumaţie la dacii liberi. Cu regret, aceste rezultate deosebite ale lui Ion Ioniţă nu au fost preluate sau dezvoltate în cercetările ulterioare.

O privire la sud de teritoriul analizat, anume în provincia Moesia Inferior, indică un alt stadiu al cercetării. Aici au fost elaborate, pe parcursul timpului, o serie întreagă de lucrări specializate care tratează detaliat problemele cercetării descoperirilor de amfore[32]. Dintre ultimele se remarcă, de exemplu, cercetarea efectuată de Dorel Paraschiv[33]. Autorul a împărţit amforele din Dobrogea în 17 tipuri, care se distribuie din punct de vedere cronologic pe parcursul a şase secole. La determinarea originii amforelor autorul a atras, după părerea mea, mult prea multă atenţie distribuţiei în spaţiu a descoperirilor din Dobrogea. Prin aceasta se ajunge la imaginea distorsionată, conform căreia majoritatea descoperirilor din zonă ar fi trebuit să provină din producţie locală dobrogeană[34].

Altfel e construit designul cercetării lui Piotr Dyczek[35], care a delimitat 36 de tipuri de amfore. Pentru acestea, autorul oferă câte o discuţie scurtă despre forma vaselor, structura chimică a pastei, la fel ca şi despre originea şi datarea recipientelor fiecărui tip. Această discuţie este complimentată de o serie de imagini de amfore, hărţi cu distribuţia geografică a descoperirilor şi tabele cu compoziţia chimică a pastei[36].

Cu privire la zona noastră de interes, remarc absenţa unei separări cronologice şi tipologice mai clare a amforelor din pastă de culoare deschisă cu gâtul lung şi îngust[37]. În afară de aceasta, trebuie să mai remarcăm şi faptul că harta preluată de autor din publicaţia lui Kropotkin[38] se referă la toate descoperirile de amfore din fosta URSS şi nu doar la cele din pastă de culoare deschisă cu gâtul înalt şi îngust – precum susţine Dyczek în titlul figurii preluate[39].

Abordări interesante şi productive în cercetarea amforelor din perioada de existenţă a provinciei romane Dacia au fost dezvoltate pe baza materialului recoltat din siturile de pe litoralul de nord al Mării Negre. Lucrarea de bază pentru o perioadă lungă de timp a constituit-o monografia lui Zeest, scrisă pe baza analizei materialului din Bospor[40]. În afară de aceasta, de studierea amforelor romane din această regiune s-a ocupat intensiv Dmitrij Borisovič Šelov. Recunoscută şi general acceptată în literatura de specialitate a rămas împărţirea propusă de autor a amforelor din pastă de culoare deschisă în şase tipuri separate (A-F)[41]. Tipologia serveşte până în zilele noastre drept

[32] Rădulescu 1976. Scorpan 1976; 1977. Opaiţ 1980; 1996; 2003b. Kuzmanov/Salkin 1992. Dyczek 1999; 2001.
[33] Paraschiv 2002; 2006.
[34] Paraschiv 2002, 182.
[35] Dyczek 1999; 2001.
[36] Pentru o părere critică asupra cercetărilor lui Dyczek a se vedea recenziile Opaiţ 2003a; 2004b.
[37] A se vedea tipurile 28 b-c-d şi 29 a – Dyczek 1999, 174-192.
[38] Kropotkin/Kropotkin 1988, 170 ris. 1: *„Karta nachodok amfornoj tary rimskogo vremeni v Vostočnoj Evrope".*
[39] Dyczek 1999, 184 fig. 186: *„Występowanie amfor tpu 28 na obszare północnego nadczarnomorza".*
[40] Zeest 1960.
[41] Šelov 1978. A se vedea şi versiunea revăzută a studiului, apărută în limba franceză – Šelov 1986.

punct de plecare pentru multe studii asupra amforelor din Europa de est[42].

O evoluție semnificativă a nivelului de cunoaștere au adus cu sine cercetările lui Sergej Jur'evič Vnukov[43]. Autorul a inventariat, analizat și interpretat o serie de circa 350 de vase întregi și peste 2500 de fragmente identificabile de buză, picior sau mâner de amforă, provenind din siturile de pe litoralul de nord al Mării Negre. Este o analiză fundamentată a formelor de amfore din nordul Mării Negre, care a schimbat percepția izolaționistă a zonei nord-pontice în sistemul economiei Imperiului Roman din perioada primelor secole ale erei creștine.

Amforele din orașul antic Tyras, învecinat cu zona noastră de cercetare, au fost analizate de către Tat'jana L. Samojlova[44]. Ea a reușit să identifice, printre materialele provenind de la Tyras, 16 tipuri de amfore provincial-romane, pe care le-a grupat în două orizonturi cronologice deosebite (sec. I până la mijlocul sec. III p.Chr. și de la mijlocul sec. III până în sec. IV p.Chr). Rezultatele acestei cercetări reflectau starea la acel moment a lucrurilor din acest sit arheologic – materialul amforistic descoperit era nu doar foarte fragmentar, ci mai ales amestecat între diferite straturi arheologice. Nu s-au făcut observații (sau analize chimice) cu privire la conținutul transportat sau păstrat în acele recipiente.

Rezumând foarte pe scurt istoricul și mai ales stadiul cercetărilor actuale în zona de interes a cercetării noastre, putem constata faptul că, deși s-a acumulat o cantitate mare de fragmente de amfore, provenind din săpături arheologice și prospecțiuni de suprafaţă, cunoștințele noastre despre tipologia, despre distribuția în spaţiu și timp, despre conținutul transportat sau păstrat, precum și despre proveniența geografică a acestor recipiente sunt foarte modeste. Se mai remarcă faptul că descoperirile au fost selectate pentru cercetare, de cele mai dese ori, în baza identității cultural-(etnice) ale siturilor arheologice și nu pe criterii geografice. Stabilirea posibilelor locuri sau zone de origine s-a făcut, cel mai adesea, pe baza cartării locurilor de descoperire – deși în realitate aceste hărți arată locurile unde produsele transportate în amfore erau consumate și nicidecum zona unde ele ar fi fost produse sau îmbuteliate.

Observaţii generale cu privire la formele și tipurile de descoperiri

Nivelului actual al cercetărilor asupra amforelor provincial-romane din zona noastră de cercetare îi sunt caracteristice o multitudine de termeni, folosiți la denumirea diferitelor tipuri și forme de recipiente antice[45]. Pe de o parte, sunt întâlnite foarte des nume de localități (de unde provin descoperiri asemănătoare), pe de altă parte se mai întâlnesc denumiri care provin de la nume de persoane (care au definit pentru prima dată tipul în cauză). Mai întâlnim și denumiri care indică locul probabil de origine al amforelor analizate, la fel ca și denumiri ale căror etimologie este legată de specificul formei amforei. Pentru una și aceeași formă există uneori mai multe denumiri, fiecare de origine diferită[46]. Evident

[42] Gruparea fragmentelor de amfore conform tipologiei lui Šelov este folosită atât în studii de sit, ca de exemplu Tanais - Arsen'eva/Fornasier 2003, cât și în studii regionale, ca de exemplu cursul inferior al Nistrului – Maljukevič 1991, sau chiar interregionale, adică pentru întreaga zonă pontică – Abadie-Reynal 1999.

[43] Vnukov 2003; 2006.

[44] Samojlova 1978.

[45] Pentru o caracterizare generală a problemei termenilor, folosiți de arheologia provinciilor romane pentru denumirea artefactelor descoperite la modul general, a se vedea Hinker 2013, 47-55.

[46] A se vedea mai jos denumirile pentru amforele formei Kapitän II – Niederbieber, Berenice MR Amphora, Bjelajac XII, Dyczek 18, Keay XII, Kuzmanov VII, Ostia VI, Peacock-Williams 47, Rădulescu 6, Scopan E, Zeest 79 – pentru bibliografie vezi Dyczek 2001, 137-138.

că, în această situație, am evitat să folosesc o oarecare numerotare sau denumire de tipuri din zona noastră de cercetare, iar soluția de lungă durată ar fi probabil alcătuirea unui *Conspectus formarum* pentru amforele provincial-romane, asemeni de exemplu celui pentru *terra sigillata*[47].

După cum am amintit mai sus, în arheologia epocii romane din bazinul nordpontic s-a încetățenit o împărțire primară a materialului amforistic pe baza culorii pastei: roșiatică și albicioasă (de culoare deschisă). Această împărțire a fragmentelor de amfore, la prima vedere una foarte simplistă, a fost determinată de o serie de factori obiectivi și subiectivi, dar mai ales de starea foarte fragmentară a majorității descoperirilor. Încă din prima jumătate a secolului XX, ea s-a încetățenit atât în literatura de specialitate din fosta URSS, cât și din vestul Europei[48]. În zona noastră de cercetare amforele provincial-romane sunt executate atât din pastă roșiatică, cât și din cea albicioasă.

După parcurgerea publicațiilor care neau fost accesibile, am identificat 316 descoperiri de amfore întregi și fragmentare, provenind din 203 locuri de descoperire[49]. Acestora li se mai alătură alte 73 de mențiuni literare, care amintesc doar descoperiri de „amfore romane". Din această masă de descoperiri, pe baza formei și proporțiilor recipientelor[50], au fost identificate următoarele tipuri de amfore:

„Šelov A2"

Această formă aparține grupului amforelor din pastă de culoare deschisă. Recipientele acestei forme se disting printr-un corp ovoid și un gât lung, care în partea superioară trece în buza îngroșată spre exterior. Mânerele pornesc de pe gât și se termină pe umerii vasului. Marcant pentru această formă este piciorul inelar relativ lat. Această particularitate indică o eventuală legătură tipologică cu amforele de tip „*Table Pitcher*" sau cu amforele galice, cărora le este specifică o asemenea formă a piciorului[51]. Uneori, pot fi întâlnite exemplare care au gâtul canelat, imitând, de fapt, o răsucire. Din zona de cercetare ne sunt cunoscute două exemplare păstrate integral de la Porogi[52] (fig. 1). Acestei forme am vrea să-i atribuim și fragmentele din mormântul de la Michajlovka[53]. Analogiile cele mai apropiate provin din așezările de tip *dava* de pe Siret Răcătău[54] și Poiana[55] (fig. 2). Alte analogii apropiate provin din zonele geografic învecinate precum orașul antic Tomis[56] sau litoralul de nord al Mării Negre[57].

În studiul lui Šelov, această formă de amfore din pastă de culoare deschisă, albicioasă este datată pe baza unor analogii de la Tanais și Akkermen în perioada

[47] Ettlinger u. a. 1990. A se vedea și comentariile lui Eiring u. a. 2004, 461-462.

[48] A se vedea Šelov 1978; 1986. Abadie-Reynal 1999. Paraschiv 2006.

[49] Nu au fost selectate amforele romane a căror producție datează în epoca republicană.

[50] După cum menționa, pe bună dreptate, Vnukov, pentru a defini un tip de amfore nu este destul a se descrie forma recipientului, ci este nevoie și de descrieri ale pastei și asupra tehnologiei de producere – Vnukov 2003, 19. Stadiul actual al publicațiilor pe care se bazează studiul nostru nu ne permite, cu regret, decât aprecieri asupra formei și proporțiilor vaselor discutate. Celelalte particularități rămân, până la o autopsie a fiecărei descoperiri, un deziderat al cercetărilor viitoare.

[51] Vnukov 2004, 412-414 Fig. 6, 7.

[52] Simonenko/Lobaj 1991, 27 Ris. 17.

[53] Subbotin/Dzigovskij 1990a, 37 Ris. 15.3.

[54] Aceluiași tip i-au fost atribuite și o serie de fragmente, provenind din campaniile de săpături din anii 1992-1996. Este vorba despre piesele ilustrate la Căpitanu 1997, 21.6, 8. Pe baza ilustrației publicate, corectitudinea atribuirii nu este convingătoare, așa încât această apreciere rămâne sub semnul întrebării, cel puțin până la o autopsie a descoperirii. Am atribuit aceste fragmente tipului Vnukov C IV A.

[55] Ungureanu 2002.

[56] Scorpan 1976, 161 Pl. I.1, XI.1.

[57] Zeest 1960, 110, 164 Tabl. XXVIIII.65a. Este nevoie de remarcat faptul că acest vas are corpul în formă de trunchi de con și nu ovoidal – cum este definit acesta în tipologia lui Šelov.

cuprinsă între a doua jumătate a sec. I – prima jumătate a sec. II p.Chr.[58]. O datare asemănătoare a fost propusă pentru amforele din tumulul 14 de la Bagaevski[59] sau pentru amforele din Tumulul 4 din cadrul necropolei tumulare de la Sokolovski[60]. Amfora de la Porogi se afla în același complex funerar cu alte piese de inventar (fibule, cupă de argint, semne de tip „tamga"), astfel încât se poate vorbi despre un complex de piese asociate. În baza acestei asocieri, Simonenko a datat momentul înmormântării defunctului de la Porogi în cel de-al patrulea sfert al secolului I p.Chr.[61]. Având în vedere cronologia așezărilor de tip dava de la Poiana și Răcătău[62], tot în al patrulea sfert al secolului I p.Chr. ar putea fi datate și amforele de acolo.

Litoralul de sud al Mării Negre este considerat drept regiunea de origine a acestui tip de amfore[63]. Date sigure despre posibilul conținut (inițial), transportat sau păstrat în acest fel de amfore nu sunt cunoscute. Ipoteza general acceptată este cea conform căreia aceste amfore au servit drept recipiente pentru transportul vinului.

„Šelov B2"

Acestui tip îi aparțin recipiente de dimensiuni mari, din pastă albicioasă, cu corpul aproape conic, ce se încheie cu un mic picior inelar. Gâtul cilindric este și el lung și se termină în partea superioară printr-o buză îngroșată spre exterior. Mânerele acestei forme de amfore sunt profilate în secțiune. În partea superioară ele sunt prinse pe gât, cu mult mai jos de buză, iar în partea inferioară – cad pe umerii vasului, puțin mai sus de locul cu diametrul maxim al corpului. În partea mijlocie, corpul amforelor acestei forme poate avea suprafața canelată. Înălțimea maximă atestată este de circa 78 cm, diametrul maxim – circa 20 cm.

Din zona noastră de cercetare acestui tip îi aparțin două exemplare întregi de la Cazaclia și Palanca (fig. 3. 1-2), precum și altele, păstrate doar fragmentar (fig. 3. 3-6). Din punct de vedere al distribuției geografice, se remarcă faptul că exemplarele atribuite acestei forme de amfore se întâlnesc atât în preajma marilor artere fluviale ale zonei, asemeni Siretului sau Prutului, cât și în teritorii mai îndepărtate de acestea (fig. 4).

Recipiente asemănătoare, ca formă, se întâlnesc mai ales în regiunile de litoral ale Mării Negre. Analogii pentru amforele din zona de cercetare provin de la Dunărea de jos[64] și din Dobrogea[65], din Crimeea[66] și de pe litoralul nord-pontic[67].

Šelov a presupus că amforele acestui tip au circulat în perioada de timp de la sfârșitul sec. I și prima jumătate a sec. II p.Chr.[68] Aproximativ aceeași datare a fost propusă și pentru analogiile amintite mai sus. Indicii mai sigure despre perioada de circulație a amforelor acestui tip în zona noastră de cercetare pot fi obținute pe baza componenței inventarului mormântului de la Cazaclia (fig. 5). Acesta include, alături de amfora de tip Šelov B2, un vas de bronz de tip „Eggers 71/72" sau „Stangerup/Hagenow", a cărui perioadă de producție se pare că începe abia cu perioada de domnie a lui Antoninus Pius[69]. Simonenko a datat complexul

[58] Šelov 1978, 18. A se vedea și Šelov 1986, 397.
[59] Raev 1986, 52-53.
[60] Raev 1985.
[61] Simonenko/Lobaj 1991, 60-61, 90.
[62] Pentru cronologia siturilor de tip *dava* de pe Siret a se vedea mai nou Boțan 2015, 71-96.
[63] Vnukov 2004, 412-415.
[64] Sanie 1981, 153 Pl. 33.2, 6.
[65] Opaiț 1980, 300 Pl. VI.1.
[66] Puzdrovskij/Zajcev 2004, 245 Abb. 10.2.
[67] Simonenko 2004, 170 Ris. 8.61.
[68] Šelov 1978, 18. Vezi și Šelov 1986, 397.
[69] Petrovszky 1993.

de la Cazaclia în sec. III p. Chr.[70], datorită atribuirii eronate a amforei din mormânt tipului Zeest 91-93[71]. Ilustraţiile amforei de la Cazaclia, publicate până acum, arată clar faptul că asocierea ei cu tipurile Zeest 91-93 nu este posibilă.

Regiunea de unde provin amforele acestui tip poate fi presupusă pe litoralul de sud al Mării Negre, probabil la Heraclea[72]. Lichidul transportat în acest tip de amfore nu a fost stabilit cu certitudine. După toate probabilităţile este vorba de vin.

„Šelov C"

Sub acest nume se ascunde unul dintre cele mai des întâlnite tipuri de amfore din zona noastră de cercetare. Este vorba despre recipiente din pastă de culoare deschisă, cu nuanţe cromatice de la roz până la galben. Se mai remarcă cantitatea mare de particule minerale de culoare brunăneagră – probabil piroxen (?). Specificul formei este determinat de gâtul îngust şi înalt, care se încheie în partea superioară printr-o buză îngroşată spre exterior. Corpul este ovoid şi se încheie în partea inferioară cu un picior sau mai degrabă cu un inel de sprijin relativ înalt (fig. 6). Acestei forme de amfore îi sunt specifice mânerele profilate şi îndoite sub unghi de 90 de grade, care pornesc sus pe gât şi sunt alipite corpului în zona umerilor (fig. 7)[73].

Această formă de amfore este răspândită mai ales în bazinul Mării Negre, cu precădere în zonele de nord şi nord-vest şi mult mai puţin în zona litoralului de est. În afara regiunilor pontice, această formă de vase reprezintă o raritate[74]. Problema originii geografice a acestei forme de amfore este în literatura de specialitate una intens discutată. La modul general este admisă ipoteza despre proveniența acestor amfore din centrele economice de pe litoralul de sud al Mării Negre - Heraclea sau Sinope[75]. Šelov admitea posibilitatea ca aceste amfore să reprezinte o producție de Kos, Rhodos, a Bosporului sau chiar a Tanaisului[76]. Distribuția geografică a acestei categorii de recipiente a reprezentat punctul de pornire pentru ipoteza originii lor nord-pontice sau moesice[77]. Analizele chimice ale pastei par să indice o asemănare cu zăcămintele de lut din zona Heracleei Pontice[78].

La fel de discutabilă rămâne şi întrebarea despre conţinutul primar al amforelor acestei forme. Pe baza majorității inscripțiilor de pe suprafaţa pereților acestora se poate presupune că ele au fost produse pentru a transporta vin[79]. În acest context este interesantă descoperirea de la Schela[80]. Este vorba despre o amforă păstrată integral, provenind din podeaua unei locuințe. Analiza resturilor păstrate pe pereții amforei a permis emiterea ipotezei despre uleiul de măsline ca produs păstrat în amforă la momentul constituirii

[70] Simonenko 1995a, 350.

[71] Aceste amfore includ tipurile descrise mai jos drept Šelov C şi D.

[72] Vnukov 2004, 413-415.

[73] Drept variante ale acestei forme, considerăm recipientele din complexul 22 de la Petreşti (Glazov/Kurčatov 1989, 5 ris. 4.2) şi din mormântul 2 de la Vităneşti (Leahu/Trohani 1979, 134, 138 fig. 7.4). Amfora de la Petreşti este mult mai scundă, abia atingând înălţimea de 30 cm, şi se apropie mult de recipientele elenistice produse în Heraclea. La fel şi vasul de la Vităneşti, care are înălţimea mai mică (38 cm) decât a formei Šelov C. Prin proporţiile sale acest vas aminteşte mult de amforele de Colcis din zona de est a Pontului Euxin (Vnukov 2003, 160-194).

[74] Hayes 1983, 147 fig. 21.32. Prezența acestor amfore la Atena a fost cu excelență documentată de Andrei Opaiţ – Opaiţ 2010, 110-111.

[75] Abadie-Reynal 1999, 256. A se vedea şi Dyczek 2001, 213-214.

[76] Šelov 1986, 399-400.

[77] A se vedea, de exemplu, Bichir 1984, 39.

[78] Dyczek 2001, 213-214.

[79] Pentru rezultatele discuţiei acestui subiect a se vedea Dyczek 2001, 219-220.

[80] Brudiu 1976.

acestui „complex închis"[81]. Nu cunoaștem în ce măsură aceste analize pot fi considerate corecte sau relevante pentru cercetarea contemporană, cert este că ipoteza lui Brudiu a fost dată uitării[82].

Distribuția spațială a amforelor de tip Šelov C în teritoriul analizat indică o concentrare vizibilă în bazinul cursului de mijloc al Siretului (fig. 8). Majoritatea acestor descoperiri provin din contexte databile cu siguranță în secolul III p.Chr. Unica excepție constatată în cadrul acestui studiu, provine din așezarea de la Poiana[83], a cărei existență încetează înainte de cucerirea romană a Daciei[84]. Această excepție se poate datora însă și unei erori la determinarea fragmentului doar pe baza ilustrației publicate. Până la o analiză a fragmentului – atribuirea lui formei Šelov C rămâne una ipotetică.

Din punct de vedere cultural, amforele acestei forme se răspândesc atât în contexte ale culturii sarmatice cât și ale culturilor „dacilor liberi". În cazul descoperirii mai vechi de la Goteşti[85] sau a piesei deja amintite de la Poiana[86] aprecierile asupra apartenenței culturale a sitului rămân nesigure. O statistică preliminară a amforelor, care ne-au fost accesibile din publicații, arată că circa 86 % din acestea provin din situri atribuite în literatura românească culturilor „dacilor liberi".

Amforele de tip Šelov C provin din așezări, din complexe funerare și mai rar din așa numitele „depozite". Nu în ultimul rând, trebuie amintite și descoperirile singulare, ce nu pot fi puse în legătură cu vreun context arheologic clar. După cum reiese din analiza statistică, descoperirile din așezări și din contexte funerare au o pondere aproximativ egală (fig. 8). Drept depozit de amfore au fost interpretate piesele de la Holboca[87], descoperite cu ocazia unor lucrări agricole la adâncimea de circa 70 cm de la suprafaţa actuală de călcare, într-un punct unde lipsesc orice fel de indicii de locuire sau urme de complexe funerare[88].

Privind sintetic informațiile despre distribuția cronologică, geografică și culturală a amforelor de tip Šelov C, în zona noastră de cercetare putem observa o concentrare a numărului de descoperiri pe cursul de mijloc al Siretului, în complexe atribuite din punct de vedere cultural-arheologic „dacilor liberi" și datate în perioada secolului III p.Chr. În nordul sau în sudul zonei de cercetare, acest tip de descoperiri de amfore este mult mai puţin numeros.

„Šelov D"

Această formă definește recipiente de dimensiuni relativ mici, cu corpul scund, de formă ovoidă, ce se sprijină pe un picior de dimensiuni mici și gol pe interior. Gâtul este relativ îngust și se încheie în partea de sus cu o buză profilată. În partea de jos, el are formă conică și trece lin, fără semnalmente speciale, spre pereții vasului. Suprafaţa corpului este parțial decorată/acoperită cu caneluri orizontale. Mânerele profilate la exterior sunt fixate pe gât, sub buză, în partea de sus și pe umeri, în partea de jos (fig. 9)[89]. Pasta acestor recipiente are culoare deschisă și conține particule minerale brun-negricioase, probabil de piroxen. Înălțimea vaselor este de circa 40 cm, iar volumul interior – de circa 3-4 litri. Amforele de

[81] Brudiu 1976, 159 nota 2.
[82] Ţentea/Cleşiu 2006, 46.
[83] Vulpe/Teodor 2003, 725 Fig. 246.3.
[84] Pentru o sinteză asupra particularităților acestui sit a se vedea Boţan 2015, 82-85.
[85] Ketraru/Rikman 1960, 11-12 ris. 3.5.
[86] Vulpe/Teodor 2003, 725 Fig. 246.3.
[87] Sanie 1968, 347 fig. 2.1-2.
[88] Motivul atribuirii acestor descoperiri culturii „dacilor liberi" nu este prezentat clar în publicație. După părerea mea este vorba de o problemă istoriografică și nu arheologică, de aceea nu o discut aici.
[89] Pentru o definiție a acestei forme a se vedea Böttger/Šelov 1998, 28-29.

tip Šelov D se regăsesc și în tipologia lui Zeest sub numerele 91-93[90].

Arealul geografic de răspândire a acestui tip de amfore este legat în cea mai mare parte de bazinul de nord și nord-vest al Mării Negre, precum și la Dunărea de jos, fiind practic necunoscute în afara acestor zone[91]. Gradul relativ ridicat de standardizare ar putea fi interpretat drept indiciu pentru ipoteza că amforele acestui tip au fost executate într-un singur centru de producție[92] și nu în mai multe – precum s-a presupus anterior[93]. Originea amforelor acestui tip la Tanais a fost negată de Böttger, care argumenta că în secolul III p. Chr. orașul nu a fost centru de producție ceramică, în general, sau de amfore, în special[94]. Alte ipoteze despre originea acestui tip de amfore indică teritoriile centrale ale Regatului Bosporan la fel ca și zona de litoral a Dobrogei[95]. Analizele chimice ale pastei par să indice originea sud-pontică a acestor amfore[96].

Cu privire la conținutul transportat și păstrat în aceste amfore, în literatura de specialitate s-a constituit părerea că este vorba de amfore de vin[97].

Un rol deosebit la stabilirea cronologiei amforelor acestui tip l-au jucat cercetările arheologice din Tanais. Böttger și Šelov au stabilit că, pe de o parte, majoritatea descoperirilor din acest oraș provin din complexe arheologice ce s-au constituit în timpul distrugerii orașului, la mijlocul secolului III p.Chr.; pe de altă parte, amforele de acest tip lipsesc atât din complexe mai timpurii cât și din cele mai târzii. În consecință, cercetările de la Tanais permit datarea acestui tip de amfore aproximativ la mijlocul sec. III p.Chr.[98]. Aceste concluzii au fost confirmate și de cercetările arheologice ulterioare din orașul antic[99].

Amforele atribuite tipului Šelov D din zona noastră de cercetare, provin atât din așezări cât și din complexe funerare. Uneori amforele de acest tip reprezintă descoperiri singulare și întâmplătoare, provenind din afara unor contexte arheologice bine conturate. Într-un singur caz s-a presupus apartenența amforelor de tip Šelov D unui depozit, din care s-a păstrat o singură amforă (?!)[100]. Din punct de vedere cantitativ predomină descoperirile din așezări. Distribuția spațială a amforelor acestui tip indică o anumită concentrare în partea de nord a Subcarpaților, mai ales în zona așa numitului Troian al Moldovei de Sus[101] (între Prut și Siret), precum și în regiunea din preajma Dunării (fig. 10).

Din punct de vedere cultural amforele de tip Šelov D provin atât din morminte ale culturii sarmatice, cât și din situri atribuite culturilor „dacilor liberi". În afară de acestea, sunt cunoscute două exemplare provenind din situri ale culturii Etulia[102], precum și din așezarea de la Volčja Balka, a cărei apartenență culturală nu este clarificată[103].

Pentru stabilirea cronologiei descoperirilor de amfore de tip Šelov D, în zona noastră de cercetare, nu există decât două complexe arheologice așa zise „închise": cele două morminte de inhumație de la Gradeška[104], care permit datarea

90 Zeest 1960, 117-118.
91 Dyczek 1999, 191 Fig. 196.
92 Böttger/Šelov 1998
93 Zeest 1960, 117.
94 Böttger/Šelov 1998, 31.
95 Pentru o critică la aceste ipoteze a se vedea Böttger/Šelov 1998, 31. A se mai vedea Dyczek 2001, 223.
96 Böttger/Šelov 1998, 31, 33 și Dyczek 2001, 222-223.
97 Dyczek 2001, 223.
98 Böttger/Šelov 1998, 31.
99 Arsen'eva/Fornasier 2003, 261.
100 Locul de descoperire Pângrați – Dyczek 2001, 223.
101 Pentru descrierea obiectivului și bibliografia cercetărilor, a se vedea Păunescu 1978, 512 precum și Ioniță 1982, 114și nota 151.
102 Pentru cultura Etulia a se vedea mai ales Gudkova 1999, 271-304.
103 Palamarčuk 1982.
104 Gudkova/Redina 1999, Fig. 2; 3.

perioadei de circulație a amforelor aproximativ la mijlocul sec. III p.Chr. – ceea ce corespunde și datării nivelului de distrugeri de la mijlocul sec. III p.Chr. de la Tanais[105].

Sintetizând informațiile despre amforele acestui tip, putem concluziona în primul rând, că amforele de tip Šelov D formează două nuclee de distribuție geografică: în nord, în zona Troianului Moldovei de Sus și în sud, în zona gurilor Dunării. Surprinde, la prima vedere, lipsa acestei categorii de descoperiri în zona cursului de mijloc a Siretului, unde am observat anterior o concentrare de descoperiri de tip Šelov C.

Scorpan VII / LRA 2

Acestei forme[106] îi poate fi atribuit, în zona noastră de cercetare, probabil, un singur fragment din așezarea de la Mătăsaru[107]. Atribuirea se datorează formei foarte specifice a părții superioare: gura are formă de pâlnie, buza este profilată și îngroșată spre interior, gâtul are formă de trunchi de con, mânerele sunt masive. Culoarea pastei oscilează între roșu și roșu-brun. Forma este una foarte răspândită în zonele învecinate spațiului cercetat de noi, mai ales în nordul Mării Negre, în Dobrogea și la Dunărea de jos. Exemplare singulare se întâlnesc la Ostia, Atena, Creta sau alte centre ale lumii mediteraneene[108].

Reieșind din această distribuție geografică largă, Scorpan considera Histria drept zona unde ar fi putut fi produse aceste amfore. După părerea autorului nominalizat amforele de acest tip s-au exportat și în zona mediteraneeană[109]. Între timp cercetarea arheologică a identificat și alte regiuni în care recipientele acestei forme s-au descoperit în cantități mari. Un exemplu elocvent sunt siturile din Crimeea. De exemplu, doar din necropola de „Sevastopol'skij / Sovchoz 10" provin 80 de exemplare de amfore atribuite acestei forme[110].

Unele exemplare asemănătoare par să provină din castrul auxiliar roman de la Breţcu[111], sau din așezarea cu atelier de producere a vaselor de sticlă de la Komarovo, de pe cursul de mijloc al Nistrului[112].

Uleiul este produsul care pare să fi fost transportat, respectiv păstrat, în acest tip de amfore[113]. Bazându-se pe unele *dippinti* de la Novae și Romula, Dyczek mai aduce în discuţie și *garrum*-ul drept produs care ar fi putut fi transportat în aceste recipiente de lut[114].

În calitatea sa de descoperire din așezare, fragmentul de la Mătăsaru nu poate fi datat decât cu mari rezerve. Bichir a propus datarea așa zisului nivel III_1 – din care provine fragmentul, în secolul II p.Chr., bazându-se pe datarea unor descoperiri de denari din acel strat și pe o presupusă separare a nivelului III în cele două straturi separate ($_1$ și $_2$)[115]. Din cauza circulației destul de îndelungate a denarilor, inclusiv și pe parcursul sec. III p.Chr., datarea lui Bichir este, după părerea mea, una inacceptabilă. Pe de altă parte, la Novae[116], în Dobrogea[117] sau în nordul Pontului Eu-

[105] Drept exemplu poate servi situația complexului „Pivnița 7" din campania anului 1999, în care 188 de amfore de acest tip se asociau cu monede de bătute în perioada anilor 211-238 p.Chr. – Arsen'eva/Böttger 2000, 512 Anm. 15.

[106] Scorpan 1977, 274-276 fig 10. Pentru multitudinea de denumiri ale acestei forme a se vedea Dyczek 2001, 173-176. A se mai vedea şi Opaiţ 2004a, 295-296.

[107] Bichir 1984, 39 154 Pl. XXXV.11.

[108] Dyczek 2001, 183-185.

[109] Scorpan 1977, 275-276 Fig. 11.

[110] Strželeckij u. a. 2005, 55.

[111] Gudea 1980, 307-308 Fig. 38.

[112] Smiško 1964, 75 Tabl. II.6. A se vedea şi ilustrația publicată de Kropotkin 1970, 169 Ris. 32.7.

[113] Opaiţ 2004a, 297.

[114] Dyczek 2001, 192.

[115] Bichir 1984, 86-94.

[116] Dyczek 2001, 193.

[117] Opaiţ 1984, 311-312. A se mai vedea şi Opaiţ 2004a, 295.

xin[118], aceste amfore datează aproximativ din perioada de la mijlocul sec. III p.Chr. În aceeaşi perioadă s-ar putea data, după părerea mea, şi fragmentul de la Mătăsaru.

„Table Pitcher"

Acest tip de vase se remarcă printr-un corp bitronconic şi piciorul gol pe interior. Diametrul maximal al corpului este atins în zona umerilor vasului. Nici unul dintre cele 24 de exemplare de acest tip, identificate în zona de cercetare, nu are păstrată gura sau buza vasului[119]. Cu toate acestea, forma lor poate fi definită prin analogii. Denumirea de „*Table Pitcher*" a fost introdusă în circuitul ştiinţific de către Opaiţ pentru definirea unor vase de dimensiuni mari cu un singur mâner[120]. Volumul de lichid transportat în aceste recipiente putea ajunge la circa 9 litri[121]. Pe baza prezenţei sau absenţei unei cute pronunţate pe umeri, vasele acestui tip pot fi divizate în două subtipuri distinse (fig. 11). Ambele se întâlnesc pe larg în mediul provincial-roman, în complexe datate în perioada de la sfârşitul secolului II – prima jumătate a sec. III p.Chr. Cu toate acestea, Opaiţ consideră că vase de acest tip au putut apărea încă în sec. I p.Chr. – altele ar fi putut fi folosite şi în sec. IV p.Chr.[122]. După cum menţiona încă Bichir[123], acest tip de recipiente cu un singur mâner este răspândit pe larg la Dunărea de jos şi în Dobrogea, dar se întâlneşte şi în multe alte regiuni ale bazinului Mării Negre[124]. În zona noastră de cercetare, acest tip de vase indică o aglomerare de descoperiri pe cursul de mijloc al Siretului (fig. 12), distingându-se siturile Văleni-„*La Moară*" [125] şi Homiceni[126], cu 11, respectiv 6 exemplare identificate. O separare geografică după tipul de sit (aşezare, necropolă/mormânt) nu se observă. O singură descoperire (Širokoe, necropola „Alkalija")[127] provine dintr-un mormânt atribuit culturii sarmatice. Restul descoperirilor au fost făcute în situri atribuite culturilor „dacilor liberi".

După părerea lui Opaiţ, această formă de recipient îşi are rădăcinile în zonele litoralului Mării Negre, care au fost dominate de cultura grecească[128]. Acolo, aceste amfore-ulcioare au fost umplute, după toate probabilităţile, cu vin şi au luat drumul *Barbaricum*-ului, inclusiv spre consumatorii de pe cursul de mijloc al Siretului.

'Table amphora'

Singurul vas de acest tip, descoperit în zona de cercetare, provine de la Ciocani[129]. Este ars la roşu-cărămiziu şi s-a păstrat până la înălţimea de 24,5 cm (fig. 13)[130]. Forma şi proporţiile lui ne permit să-l atribuim tipului 1 de *‚table amphora'*, definit de Opaiţ[131]. Amforele acestui tip au gâtul cilindric şi buza îngroşată spre exterior. Mânerele sunt prinse, în partea de sus, sub gură, iar în partea de jos – pe umeri. Corpul ovoid se sprijină pe un picior inelar. Opaiţ presupune că apariţia acestei forme de recipiente se datorează mai ales influenţelor din partea amforelor galice[132], dar nu exclude nici posibilitatea ca această formă să imite vase asemănă-

[118] Opaiţ 2004a, 295-296.
[119] Ioniţă/Ursachi 1988, 173-174.
[120] Opaiţ 2003b.
[121] Opaiţ 2003b, 218.
[122] Opaiţ 2003b, 215 cu literatura suplimentară.
[123] Bichir 1973, 91.
[124] Pentru o distribuţie geografică a vaselor de acest tip a se vedea Opaiţ 2003b, 215 Notele 2-7.
[125] Ioniţă/Ursachi 1988 – Mormintele 184, 202, 203, 372, 382, 420, 423, 433, 468, 478, 555.
[126] Petrişor 1986, 101-102. A se vedea şi Alexianu 1988, 107 Nr. 7.14.
[127] Subbotin/Dzigovskij 1990b, 12 Ris. 6.9.
[128] Opaiţ 2003b, 218.
[129] Comuna Perieni, jud. Vaslui.
[130] Palade 1978-1979, 253 Fig. 6. 15.
[131] Opaiţ 2003b, 216.
[132] Pentru exemple a se vedea Peacock/Williams 1986, 142-150 Class 27-31.

toare din metal și sticlă[133].

Exemplarul provenind din zona noastră de cercetare a fost descoperit în mormântul de inhumație de la Ciocani. În baza structurii mormântului, putem urma concluzia autorului primei publicații despre datarea complexului în perioada secolelor II și III p.Chr.[134]. Datarea unui exemplar asemănător de la Histria, încă în secolul I p.Chr., pare a fi neargumentată, mai ales datorită faptului că din complexul în cauză provenea un bol din pastă fină de culoare roșie, de dimensiuni mici, a cărui datare atât de timpurie ne pare foarte problematică[135]. O alternativă bună de datare ne oferă analogia de la Atena, a cărei producție Robinson o datează în perioada târzie a secolului II p.Chr. Din punctul de vedere al formei acestui tip de recipiente, este foarte interesantă asemănarea cu amforele „carpice" din secolul III p.Chr. – care se deosebesc de amforele romane prin faptul că sunt arse la cenușiu[136].

„Kapitän II"

Acest tip de amfore se referă la recipientele definite de Franz Oelmann prin tipul 77 de la Niederbieber[137]. Pe parcursul cercetărilor s-au mai folosit denumirile de Berenice MR Amphora, Bjelajac XII, Dyczek 18, Keay XII, Kuzmanov VII, Ostia VI, Peacock-Williams 47, Rădulescu 6, Scopan E, Zeest 79 etc.[138].

Formei „Kapitän II" îi este specific un gât conic, cu suprafața, de regulă, canelată. Mânerele supraînălțate pornesc de sub buză. Specific este de asemeni piciorul aproape cilindric, cu suprafața ușor canelată. Recipientele de acest tip sunt produse din pastă roșie-brună.

În zona cercetată, acest tip de vase este reprezentat de un fragment (de picior) de la Colonești-Mărunței[139] și de un fragment provenind din necropola „Čauš" din zona Bugeacului[140]. În lucrarea de sinteză a lui Dyczek, am descoperit informația conform căreia o amforă asemănătoare ar fi fost descoperită și la Poiana[141]. Verificarea trimiterii bibliografice a lui Dyczek[142] arată că toate amforele prezentate acolo provin de la Barboși și nicidecum de la Poiana! Nici în publicația monografică a sitului de la Poiana nu am putut identifica vreun exemplar de amforă de acest tip[143]. Nici în alte cazuri semnalate de Dyczek, ca de exemplu la Drăgușeni[144], nu a putut fi confirmată prezența unor fragmente de amfore de tip „Kapitän II"[145]. Monografia arheologică Drăgușeni conține cu adevărat ilustrația unui picior de amforă, cu suprafața canelată, dar după părerea mea acesta nu poate fi identificat ca aparținând unui recipient de tip „Kapitän II"[146]. Verificarea informațiilor adunate de Dyczek pentru zona noastră de cercetare a arătat și alte erori, ca de exemplu, descoperirea de la Colonești-Mărunței care este prezentată sub numele de Mătăsaru[147]. În mediul provincial-roman acest tip de amfore este mult mai răspândit, Dacia fiind una dintre provinciile cu des-

133 Opaiț 2003b, 216.
134 Palade 1978-1979, 258.
135 Alexandrescu 1966, 221-222, 553 Pl. 101.XXX.1.2.
136 Pentru această formă de vase a se vedea Bichir 1973, 80-81.
137 Oelmann 1914, 65 Abb. 47.1.
138 Pentru bibliografia privind istoricul evoluției cercetărilor acestui tip de amfore, a se vedea, de exemplu, Dyczek 2001, 137-138.
139 Bichir 1984, Pl. XXV.11.
140 Necropola „Čauš" se află în preajma localității Novosel'skoe, Rajon Reni, Oblas' Odessa. Vasul este doar amintit ca aparținând tipului Zeest 79, provenind din Mormântul 1 din Tumulul 5 – Simonenko 2003, 53.
141 Dyczek 2001, 143.
142 Autorul face trimitere la Sanie 1981, 136, 152.153 fig. 32.5 și 33.1.
143 Vulpe/Teodor 2003, 94-95.
144 Județul Botoșani.
145 A se vedea Crîșmaru 1977; 1981.
146 Crîșmaru 1977, fig. 88.8.
147 Dyczek 2001, 143 și fig. 75. Aceeași eroare apare și în versiunea în limba poloneză a cărții - Dyczek 1999, 112. Pentru verificarea informației, a se vedea Bichir 1984, 146 Pl. XXV.11.

coperiri relativ numeroase[148]. Majoritatea descoperirilor provin din complexe care pot fi datate în sec. III p.Chr., cu toate că sunt cunoscute exemplare databile fie încă în a doua jum. a sec. II p.Chr., fie deja la începutul sec. IV p.Chr.[149].

Zona de origine geografică a amforelor „Kapitän II" a fost identificată de unii cercetători cu Moesia inferior, cu Asia Mică sau chiar cu Siria[150]. De asemenea s-a optat pentru identificarea zonei de origine cu Bazinul Insulelor Egee[151]. În privința mărfii transportate/păstrate în acest tip de amfore, cea mai susținută pare să fie părerea precum că aceste recipiente s-au folosit la transportarea vinului[152].

Tipul Pruteni

Acestui tip i-am atribuit câteva exemplare de amfore din așezarea eponimă[153]. Este vorba despre amfore din pastă roșie și dimensiuni relativ mari – înălțimea de circa 1 m și diametrul de circa 50 cm. Gâtul cilindric se încheie în partea de sus cu o buză îngroșată spre interior și o canelură profilată (pentru fixarea capacului). Mânerele sunt masive, dar scurte, pornesc de pe gât și se sprijină pe umeri. Fundul amforei se termină cu un picior cilindric de dimensiuni mai mici (fig. 14).

O analogie identică pentru vasele de la Petreni nu am întâlnit. Proporţii și dimensiuni asemănătoare întâlnim la vasele formei Zeest 85, descoperite în zona Bosporului[154], sau tipul Dyczek 36[155]. Destinația acestor amfore nu este clarificată: pe de o parte, se invocă posibilitatea păstrării în aceste amfore a unor produse vărsate, gen cereale sau făină[156], pe de altă parte, se spune că ele ar fi fost folosite pentru vin sau ulei de măsline[157]. Luând în consideraţie dimensiunile recipientelor, această ipoteză a lui Dyczek este greu de acceptat. Cu atât mai mult, cu cât cultivarea măslinelor în Bospor pentru exportul uleiului de măsline în perioada romană, nu a fost atestată. Nici situaţia geopolitică din regiune nu favoriza exportul de produse agrare din Bospor spre lumea est-mediterană, așa cum presupune Dyczek[158].

O interpretare mai plauzibilă a utilizării acestor amfore de dimensiuni mari a fost formulată de Andrei Opaiţ[159]. Pe baza materialului din Dobrogea, el interpretează aceste amfore ca fiind folosite pentru păstrarea și transportul produselor din pește[160].

Contextul săpăturilor din așezarea de la Pruteni a oferit datarea acestui tip de amfore în sec. III p.Chr.[161], care corespunde în mare și cu datarea amforelor de tip Zeest 85[162].

În contextul descoperirii amforelor de la Pruteni, este interesantă informaţia conform căreia una dintre amforele de acest tip s-a descoperit în interiorul cuptorului de ars ceramică nr. 4[163]. Această descoperire a făcut posibilă afirmația despre producția de amfore „locale" la Pruteni, iar acel tip de amfore ar trebui privit drept copie sau imitație locală a amforelor romane[164]. Auto-

[148] Ardeţ 2006. A se vedea şi Negru u. a. 2003.
[149] O privire de ansamblu asupra răspândirii şi datării acestei forme de amfore oferă Mackensen 1999, 402-403.
[150] Pentru o privire de ansamblu asupra acestor păreri, a se vedea Dyczek 1999, 111.
[151] Opaiţ 2004a, 298-299.
[152] Opaiţ 2004a, 299. A se mai vedea şi Dyczek 2001, 143.
[153] Pruteni, raion Ungheni, R. Moldova. Pentru cercetările de la Pruteni – Vornic u. a. 2004, 46-47. A se vedea şi Tel'nov u. a. 2003.
[154] Zeest 1960, 116, 171 Tabl. XXXV.85.
[155] Dyczek 2001, 250-253.
[156] Böttger/Šelov 1998, 33.
[157] Dyczek 2001, 252.
[158] Dyczek 1999, 211-212 Fig. 28-29.
[159] Opaiţ/Baumann 2006.
[160] A se vedea și Opaiţ 2007.
[161] Vornic u. a. 2004, 46-47.
[162] Zeest 1960, 116.
[163] Vornic u. a. 2007, 52-56.
[164] Vornic u. a. 2004, 46-47.

rii prezintă diferenţele de calitate a pastei şi a degresanţilor folosiţi la Pruteni faţă de amforele romane „propriu zise”[165]. Şi această ipoteză generează o serie de întrebări, momente de incertitudine:

- la nivelul actual al cercetărilor, amforele din pastă arsă la roşu din secolul III p.Chr. reprezintă încă un fenomen puţin cunoscut. Cunoştinţele noastre despre tipologia formelor de amfore din acest segment cronologic se bazează, în mare parte, pe studiul de fragmente de dimensiuni reduse şi nu a unor vase întregi sau întregibile;
- după observaţiile noastre, nu toate amforele de epocă romană au fost produse din pastă de calitate înaltă. Termenul de „amfore romane” ascunde uneori şi amfore „provincial-romane”, care se deosebesc între ele atât în forme cât şi în calitate; din acest motiv nu suntem de acord cu afirmaţia că o calitate scăzută a unui produs provincial-roman indică neapărat producţia/imitaţia lui locală în *barbaricum*;
- există anumite cuptoare de epocă romană în care amfore de dimensiuni mari erau folosite fie drept pilon de susţinere a cupolei cuptorului de ars ceramică, fie pentru fixarea vaselor ce urmau a fi arse – adică erau folosite secundar şi nu erau rezultate ale producţiei locale de ceramică[166].

În cazul în care echipa de cercetare, condusă de Vlad Vornic are dreptate şi respectiv amforele de la Pruteni sunt o producţie locală, situaţia implică o discuţie separată despre conţinutul acestora. Pornind de la premisa că amforele nu sunt altceva decât un recipient pentru marfa/produsul propriu zis transportat în ele, ar trebui să existe un motiv economic de ce aceste amfore ar fi produse în zona cursului de mijloc al Prutului. Pe baza formei amforelor, putem urma concluzia lui Opaiţ amintită mai sus, conform căreia, iniţial, această formă de amfore ar fi putut fi folosită pentru transportul şi păstrarea peştelui sărat. Nu ne putem pronunţa, la acest moment, dacă pe cursul de mijloc al Prutului s-a prelucrat peşte în cantităţi mari, care să fi fost apoi îmbuteliat în amfore cu gura largă şi capac.

Explicaţia precum că amforele de tip Pruteni au fost produse ocazional spre a fi folosite pentru uzul intern al aşezării şi zonei, ni se pare, cel puţin la momentul actual al cercetărilor, una puţin argumentată. Probabil că noi cercetări asupra istoriei peisajului, a florei şi faunei din zona Pruteni vor putea aduce noi informaţii pentru înţelegerea acestui subiect. Până atunci problema unei producţii locale de amfore la Pruteni rămâne, după părerea mea, încă deschisă.

Amfore neidentificate tipologic

Pe parcursul cercetărilor, am înregistrat o serie de fragmente de amfore a căror ordonare tipologică doar pe baza publicaţiilor primare nu este posibilă. Este vorba atât despre descoperiri din aşezări, cât şi din necropole. Mai sunt de amintit şi un număr relativ mare de descoperiri, despre care este cunoscut doar faptul că sunt „amfore romane”. Datarea acestor descoperiri s-a făcut la modul general în perioada sec. II-III p.Chr., iar cartarea lor indică lipsa unor asemenea descoperiri în teritoriul dintre Nistru şi Prut şi o concentrare a lor la vest de Prut. Suprapunerea limitelor de distribuţie a acestei categorii de artefacte arheologice cu graniţele politice actuale ale României ne face să credem că ar trebui să căutăm cauzele unei asemenea distribuţii spaţiale în is-

[165] Cât de complicată este diferenţierea unor imitaţii locale de amforele de „import” ne arată lucrarea semnată de Ulrike Ehmig, care afirmă că o imitaţie de amforă poate fi identificată doar acolo unde vasele au fost examinate fragment cu fragment – Ehmig 2003, 159 Anm. 569.

[166] A se vedea de exemplu comentariile Hinker 2013, 160 cu literatura suplimentară.

toria cercetărilor arheologice pe ambele maluri ale Prutului. Şi într-adevăr, o analiză mai detaliată a situaţiei a arătat următoarele: descoperirile întâmplătoare de amfore romane de pe teritoriul actual al României (din zona de cercetare) au fost atribuite, conform canoanelor periodizării istorico-etnice, „dacilor liberi" și respectiv pot fi datate în perioada de existenţă a provinciei romane Dacia[167]. În Republica Moldova, mai ales pe timpurile fostei URSS, descoperirile întâmplătoare de amfore romane au fost atribuite aproape în exclusivitate doar perioadei de existenţă a culturii Sântana de Mureș – Černjachov, a cărei perioadă de înflorire datează, cu precădere, abia după părăsirea provinciei Dacia de către romani[168]. Din această cauză, doar pe baza acestor notiţe de publicare nu poate fi efectuată o comparaţie metodică corectă între cele două zone geografice de cercetare. Pentru soluționarea problemei este nevoie o extindere a perioadei cronologice studiate, astfel încât cercetarea să cuprindă toate informaţiile despre amforele romane și nu doar despre cele din perioada de existenţă a Daciei romane (fig. 15).

Conţinutul transportat

Din cercetările moderne, reiese clar că amforele în sine nu reprezintă produsul provincial-roman care a circulat, ele sunt doar recipientul folosit pentru transportarea (și uneori depozitarea) produselor propriu zise[169]. Amforele romane din zona noastră de cercetare au fost folosite mai ales la transportarea vinului. În cazul utilizării secundare, acestea ar fi putut fi folosite la depozitarea și transportul altor produse, asemeni uleiului – așa cum ne lasă să presupunem analizele efectuate pentru descoperirea de la Schela, jud. Galaţi, amintite mai sus[170]. Alte analize pentru determinarea conținutului amforelor romane din zona de cercetare nu ne sunt, pentru moment, cunoscute. Ipoteza lui Dyczek precum că toate amforele de tip Scorpan VII au fost folosite pentru transport de ulei și *garrum*, ne pare puţin credibilă[171]. De asemenea, apreciem ca fiind puţin credibile afirmaţiile unor colegi, precum că în amfore de același fel ar fi putut fi transportate diferite tipuri de bunuri – după părerea mea, unei forme de amfore îi era rezervată, de regulă, utilizarea drept recipient pentru un singur tip de produs, așa după cum se prezintă situaţia în alte regiuni mai bine studiate ale Imperiului Roman[172]. Descoperirea acelor *dippinti* ar putea consemna mai degrabă o excepție decât regula în sine – pentru că, de altfel, ar fi trebuit să fie marcate în același fel toate amforele!

Rezumând discuția despre conținutul amforelor provincial-romane din zona noastră de cercetare, putem concluziona că, în principal, este vorba despre amfore pentru produse lichide, iar asemenea amfore ca cele de tip Pruteni sunt excepții, care ar fi putut fi folosite la transportul unor altor produse, precum peștele sau cerealele.

Folosirea și refolosirea amforelor în *barbaricum*

În ce context au fost descoperite, respectiv în ce context au fost folosite amforele în zona noastră de cercetare? Așa cum se observă din fig. 16, circa 40% din amforele analizate provin din contexte arheologice

[167] Ursachi 1978.
[168] Rikman 1975.
[169] A se vedea analiza lui Ulrike Ehmig despre posibilitatea producției și distribuției de amfore doar ca vase si nu ca recipiente indispensabile circulației altor produse. Autoarea exclude în principiu producerea și vânzarea amforelor goale/fără conținut – Ehmig 2007, 69-74.
[170] Brudiu 1976, 159 nota 2.
[171] Dyczek 1999, 151-152.
[172] Schucany u. a. 1999, 79.

cu caracter funerar. În unul din mormintele de incinerație de la Bărboasa, partea inferioară a unei amfore a fost folosită drept urnă cinerară[173]. În afară de aceasta, amforele apar și ca inventar funerar, așa cum arată exemplele de la Pervomaisc/ Pervomajsk[174] sau Porogi[175], unde amforele se asociază cu alte piese de inventar funerar. Nu s-a putut observa o poziție strict determinată a amforelor în mormintele de inhumație. Unele exemplare s-au descoperit în zona picioarelor sau a bazinului, altele deopotrivă, se aflau în afara mormântului propriu zis, adică în umplutura gropii funerare sau chiar a tumulului în care au fost săpate mormintele. În aceste cazuri amforele trebuie interpretate nu ca obiecte de inventar funerar, ci ca resturi ale meselor/ banchetelor funerare, ce urmau înmormântării propriu-zise.

Distribuția spațială a amforelor din context funerar indică un număr mai mare al acestora în mormintele de inhumație de pe cursul inferior al Nistrului și al Dunării, precum și în mormintele de incinerație din zona subcarpatică (fig. 17). Din punct de vedere cronologic semnalăm doar patru cazuri în care amforele romane provin din morminte din perioada de la sfârșitul sec. I – începutul sec. II p.Chr., pe când, pentru perioada secolului III p.Chr., am întâlnit 109 asemenea descoperiri[176].

Descoperirile din așezări reprezintă circa 46% din toate exemplarele de amfore inventariate de noi. Acestea se concentrează mai ales în zona subcarpatică, unde probabil au ajuns drept recipiente de transport pentru vinul adus din provinciile Imperiului Roman. Lipsa unor descoperiri din așezări aflate în alte regiuni ale zonei cercetate, precum Dunărea de jos sau stepa Bugeacului, se explică prin lipsa unei locuiri permanente, documentate arheologic, în acele regiuni. Cartarea acestor descoperiri indică o imagine care are cu siguranță un caracter subiectiv, datorat evoluției cunoștințelor noastre despre populația de la nord de Dunărea de jos, în perioada de existenţă a provinciei romane Dacia.

Origine și locuri de producție ale amforelor

Producția de amfore era organizată în zona marilor centre de producție agricolă, precum și în zonele de litoral sau ale râurilor navigabile[177]. Pentru majoritatea tipurilor de amfore descoperite în zona noastră de cercetare se poate presupune originea lor pe litoralul sud-pontic. Mai ales atunci când este vorba despre amforele din pastă de culoare deschisă și particule negre-brune (de piroxen) drept degresant, care pot fi asociate cu producătorii de amfore din Heraclea sau Sinope. Tipul „*Table Pitcher*" pare și el a fi unul de origini pontice, iar „*table amphora*" poate fi interpretat drept o influență a tradițiilor italice sau eventual a celor din Gallia. Originea egeeană a amforelor de tip Kapitän II pare să fie general acceptată în mediul academic de profil.

În unele lucrări, în care s-a discutat originea amforelor din zona noastră de cercetare, am observat încercarea de a defini zona de origine pe baza hărții cu distribuția spațială a descoperirilor. Această cale de a identifica originea unui tip de artefacte arheologice, asemenea amforelor, ni se pare una eronată. Considerăm, așa cum menționa și Martin-Kilcher cu privire la amforele romane de pe teritoriul Elveţiei, că nici o hartă a descoperirilor nu indică unde au fost produse amforele

[173] Căpitanu 1975, 84, fig. 9.1-2.
[174] Rikman/Hynku 1970.
[175] Simonenko/Lobaj 1991, 27 Ris. 17.
[176] În afară de acestea, 45 de descoperiri inventariate de noi din context funerar nu au putut fi identificate cronologic.
[177] Schucany u. a. 1999, 79. A se vedea și Hinker 2013, 161-177.

ci doar unde au fost desfăcute produsele transportate în acestea[178]. Existenţa unor presupuse centre de transfer al produselor din vase mai mari în amfore – asemenea celor cunoscute sau presupuse în provinciile din vestul Imperiului Roman[179] – nu a putut fi, pentru moment, probată argumentat.

O excepție ar putea-o alcătui descoperirile de amfore de la Pruteni, de pe cursul de mijloc al Prutului. Amforele din acest sit, publicate ca provenind din interiorul cuptoarelor de ars ceramică, nu sunt neapărat un indiciu direct al arderii lor în aceste cuptoare și respectiv al producției locale a acestor amfore. Personal, nu excludem nici posibilitatea ca aceste recipiente de dimensiuni relativ mari să fi fost folosite la sprijinirea pereților sau a cupolei cuptoarelor. Pe viitor, analiza chimică a pastei amforelor de la Pruteni și compararea rezultatelor cu matricea chimică a pastei din care s-a executat ceramica locală ar putea conduce, după părerea mea, la clarificarea problemei proveniență locale a amforelor de la Pruteni.

Datarea producției de amfore

În comparaţie cu alte categorii de artefacte arheologice, datarea precisă a amforelor din zona de cercetare este o problemă greu de soluționat. În primul rând, din cauza diferențelor metodologice care stau la baza „cronologiilor" elaborate: unele se referă la momentul producerii obiectului, altele se referă la perioada lui de circulație și, nu în ultimul rând, multe dintre lucrările de profil se ocupă de cronologia momentului depunerii în pământ a artefactului analizat. Determinarea momentului producției amforelor (asemeni monedelor sau documentelor scrise) este pentru moment imposibilă. Fiind vorba de produse din material dur, nu putem determina cu precizie nici cât timp s-ar fi putut afla amfora „în circulație", adică în folosință. Unica cale de determinare (indirectă) a cronologiei unor artefacte asemeni amforelor este datarea pe baza descoperirii lor asociative în așa-numitele „complexe închise". În cadrul studiului de faţă, acest lucru a fost posibil doar într-un număr restrâns de cazuri. Cu toate acestea, este posibilă preluarea datării din complexe închise, provenind din afara teritoriului cercetat. Unul dintre exemplele bune în acest sens este situaţia din orașul antic Tanais, în pivnițele distruse ale căruia au fost surprinse, la mijlocul secolului al III-lea p.Chr., amforele mici de tip Šelov D [180].

Privite în ansamblu, amforele provincial-romane din zona de cercetare pot fi împărțite în două grupuri, inegale numeric. Primul grup este alcătuit de amfore, provenind din complexe de la sfârșitul sec. I și începutul/prima jumătate a secolului II p.Chr., iar cel de-al doilea include amfore de la sfârșitul secolului II – prima jumătate a secolului III p.Chr. Amforele din al doilea grup (mai târziu) alcătuiesc mai mult de trei sferturi din totalul de amfore, pe când cele timpurii abia ating valoarea de 3%[181].

Omogenitatea șirului de descoperiri de amfore datate mai ales în perioada secolului al III-lea p.Chr. indică, după părerea mea, livrări organizate de produse ambalate. Este vorba, mai ales, de livrările de vin, transportat în amfore din pastă de culoare deschisă, cu gâtul lung și îngust, cunoscute în literatură sub titulatura Šelov C și Šelov D. Într-o măsură mai mică, putem vorbi despre acest fenomen și în cazul vaselor cu un singur mâner, prezentate de noi sub denumirea ‚*Table Pitcher*'.

[178] Schucany u. a. 1999, 79.

[179] Pentru comentarii și literatura suplimentară la acest subiect, a se vedea Ehmig 2003, 159 Anm. 574.

[180] Böttger/Šelov 1998, 31.

[181] Acestora li se mai adaugă și amforele pentru care nu s-a putut stabili o datare, fie și aproximativă.

Celelalte tipuri de recipiente se întâlnesc într-o cantitate mult mai mică în zona noastră de cercetare și au ajuns în *barbaricum* după alte „reguli" ale economiei. În cazul lor nu putem vorbi despre un fenomen de masă, asemenea celui al amforelor Šelov C sau D.

Livrările de bunuri în amfore din mediul provincial-roman spre *barbaricum* nu au avut un caracter continuu, ci unul pulsativ. La nivelul actual al cunoștințelor, întrebarea despre cauza acestor impulsuri nu poate fi explicată argumentat. Fie că a fost vorba despre schimbări în gusturile potențialilor „importatori", fie de modificări în procesul de producție în zona de origine a bunurilor, fie de alte cauze, acestea au condus probabil la situaţia că amforele din perioada de după mijlocul secolului al II-lea p.Chr. lipsesc în zona de cercetare a acestui studiu.

Revenind la descoperirile de tip Šelov C și D, am putut constata că aceste tipuri de recipiente au nu doar o „cronologie" deosebită, ci și o distribuție spațială diferită. Astfel, în baza cartării descoperirilor amforelor de acest tip, putem observa că tipul Šelov C pare mult mai numeros în zona cursului de mijloc al Siretului, pe când pentru cele de tip Šelov D poate fi presupusă o concentrare mult mai spre nord, mai ales în zona valului de pământ cunoscut sub denumirea de Troianul Moldovei de Sus. Așa cum aceste tipuri de amfore au o datare deosebită una faţă de alta la Tanais, este foarte probabil ca și în zona noastră de cercetare să avem același fenomen, adică aceste două tipuri de amfore să nu se întâlnească concomitent în aceleași complexe arheologice închise. Distribuiția atât geografică cât și cronologică deosebită a acestor două tipuri de amfore ne face să credem că ele au ajuns în diferite perioade la populații din zone geografice diferite.

Căi de pătrundere în *Barbaricum*

Pe parcursul istoriei cercetării relațiilor dintre romani și vecinii lor de la est de Carpați, de un interes deosebit s-a bucurat întrebarea referitoare la direcțiile și căile de legătură pe care s-a asigurat pătrunderea bunurilor romane din Imperiu. Acestea sunt legate strâns de perioada în care aceste bunuri de origine romană au ajuns în afara frontierelor romane. Astfel, putem constata că în perioada sec. I- începutul sec. II p.Chr. amforele romane se distribuie de-a lungul marilor artere fluviale. În perioada următoare acestea ajung în regiuni mai îndepărtate de vechile căi de comunicare. Difuzia quasi-liniară a amforelor de-a lungul arterelor de comunicație reprezintă un model de distribuție spațială și pentru alte categorii de descoperiri romane din prima perioadă cronologică, amintită mai sus. Modelul în cauză este specific și altor regiuni ale *barbaricum*-ului european[182]. Există însă și alte căi de acces spre *hinterlandul* daco-moesic, căi care nu coincid cu râurile navigabile și nici cu alte căi naturale de comunicație. Este vorba de legăturile în regiunea subcarpatică, care s-au stabilit cel târziu la începutul secolului III p.Chr. și care s-ar părea că aveau o orientare punctuală spre anumite microzone. Pentru a le atinge, era nevoie de a combina drumuri fluviale (orientate în zona noastră de cercetare în general pe direcţia nord-sud) cu unele de uscat, ceea ce, din punct de vedere „financiar", conducea la creșterea considerabilă a cheltuielilor de transport[183]. În legătură cu căile de transport pe uscat din zona noastră de cercetare nu este greu de făcut legătura cu așa numitele valuri

[182] A se vedea pentru comparații Dobesch 2005, 46 sau Krekovič 1996.

[183] Corelația costurilor pentru transportul bunurilor pe mare : râu : uscat este evaluată la 1:5:28 – Greene 1986, 40. A se mai vedea și Saldern 2004, 641 / cu referință la transportul vaselor/produselor din sticlă).

de pământ – majoritatea lor au orientare aproape perpendiculară direcţiei arterelor fluviale, străbătând practic teritoriul dintre Nistru, Prut şi Siret. Chiar dacă în teren nu au o structură ce poate fi asociată cu uşurinţă cu una a unui drum, cartarea descoperirilor de amfore romane (la fel ca şi a altor categorii de bunuri de origine provincial-romană) nu indică rolul de graniţă al acestora, ci viceversa – descoperirile se concentrează pe ambele părţi ale unora din aceste „fortificaţii liniare"[184].

O altă cale/formă de pătrundere a amforelor provincial-romane o reprezintă echivalentul antic a ceea ce azi se numeşte „mic trafic de frontieră"[185]. Putem presupune că în zonele din imediata apropiere a frontierei romane sau în preajma centrelor antice asemeni Tyrasului, populaţia avea acces mult mai simplu la bunuri de origine provincial-romană decât s-a considerat până acum. Această cale de comunicare dintre Imperiu şi *Barbaricum* este documentată şi în sursele scrise, ca de exemplu la Ovidius[186].

În acest fel putem constata trei modele de caracterizare a căilor de pătrundere a amforelor provincial-romane în zona noastră de cercetare: a) drumurile de-a lungul arterelor navigabile, orientate pe direcţia nord-sud; b) drumurile de uscat care fac legătura între acestea şi zonele mai îndepărtate din interiorul teritoriului; c) aşa numitul „mic trafic de frontieră" din zonele în care era posibilă o comunicare nemijlocită dintre romani şi populaţia neromană din *hinterlandul* apropiat graniţelor. În acelaşi context, este interesantă legătura dintre zona de cercetare şi provincia Dacia. La prima vedere, din cauza accesibilităţii anevoioase dinspre provincia Dacia, fluxul de bunuri din această provincie pare să fi fost foarte timid, sau, eventual, mai puţin intensiv cercetat[187].

O altă explicaţie este însăşi caracterul militar pronunţat din partea de est a Daciei – fără oraşe şi fără centre meşteşugăreşti, fără de *villae* cu rolul tipic în producţia agricolă, fără zăcăminte subterane importante[188]. În asemenea condiţii, suntem de părere că nu căile anevoioase de comunicare sunt cauza unor deficite de comunicare cu provincia de pe cealaltă parte a Carpaţilor, ci mai degrabă lipsa unui potenţial al provinciei Dacia de a „exporta" bunuri spre *Barbaricum*.

Modalităţi de traversare a frontierei

În introducerea la acest studiu am enumerat o serie de moduri în care este percepută în literatura de specialitate „trecerea" amforelor cu produse de ori-gine provincial-romană peste frontierele Imperiului Roman, spre *Barbaricum*. Amin-team de comerţ sau pradă de război, despre „cadouri diplomatice", despre aşa numitele „plăţi pentru pace", la fel ca şi de „suvenire". În unele cazuri este admisibil să vorbim despre producţia acestor bunuri în teritoriul neroman, dar identificarea acestor modalităţi prin intermediul studiului artefactelor descoperite este o sarcină relativ grea. O descriere detaliată a condiţiilor de descoperire, a

[184] Din acest punct de vedere, fie „fortificaţiile liniare" amintite nu se leagă cronologic de epoca romană, fie ele chiar nu pot fi privite doar ca nişte simple fortificaţii lineare de pământ.

[185] Pentru caracterizarea acestui tip de relaţii romano-barbare, în zona Europei centrale, a se vedea Wolters 1995, 116.

[186] Cu toate că informaţiile de la Ovidius sunt cel puţin cu câteva generaţii mai timpurii decât perioada de care ne ocupăm în acest studiu, ele sunt, după părerea mea, reprezentative pentru caracterizarea „micului trafic de frontieră" la Dunărea de jos şi în nord-vestul Pontului Euxin. Pentru o caracterizare a credibilităţii acestor informaţii, a se vedea, de exemplu, Podosinov 1987.

[187] Opreanu 1998, 130. Despre rolul Carpaţilor Orientali în legăturile Daciei cu zona de la est de Carpaţii orientali, a se vedea Ioniţă 2004 şi de asemenea Reichert u. a. 2000.

[188] Pentru aceste detalii a se vedea hărţile tematice din atlasul-dicţionar al Daciei romane – Bărbulescu 2005.

particularităților tehnologice aplicate la confecționarea unei amfore romane sau cartarea precisă a tuturor descoperirilor asemănătoare nu ne pot comunica nimic concret despre condițiile în care acel obiect a trecut frontiera Imperiului Roman[189]. Acestea le putem însă deduce pe baza unor indicatori logici ce se bazează pe date din sursele scrise sau chiar cele etnografice. Pentru ușurarea înțelegerii problemelor atinse, aceste modalități pot fi grupate în unele (a) de natură economică și altele (b) cu caracter politic. În cele ce urmează, ne-am propus să cercetăm mai detaliat două dintre posibilitățile de pătrundere a amforelor în *Barbaricum*: comerțul și pătrunderea în calitate de expresie a unor „stipendii"/subsidii sau „onorarii" pentru servicii (de regulă militare).

Comerț

Pe parcursul evoluției cercetărilor, în literatura de specialitate au fost formulate numeroase poziții despre interpretarea modului în care produsele de origine provincial-romană, în general, și amforele – în special, au ajuns la populațiile din afara frontierelor romane. Una dintre cele mai răspândite ipoteze este cea despre natura „comercială" a fenomenului. Astfel, în multe dintre lucrările de referință pentru cercetarea noastră[190], amforele romane pentru vin sau ulei, descoperite la est de Carpați și în nord-vestul Pontului Euxin, au fost privite drept produs comercial. „Legăturile economice" sunt cauza principală care ar fi condus la răspândirea „importurilor romane" în *Barbaricum*-ul din Europa de est și de sud-est, proces ce a fost întrerupt, după părerea lui Kropotkin, doar de invazia hunilor[191].

Același autor amintește de raidurile de jaf ale sarmaților în Imperiul roman, dar nu face nicio legătură între distribuția artefactelor de factură provincial-romană și asemenea evenimente de natură militar-politică. Pentru România o asemenea abordare a problemei, adică a naturii comerciale a bunurilor de origine provincial-romană din Dacia, a avut-o, de exemplu, Ioan Glodariu. Ideea a fost prezentată în cadrul tezei de doctorat cu titlul *„Relații comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană"*[192]. Autorul formulează și răspunde la o seamă de întrebări legate de comerțul dacilor cu romanii: ce bunuri s-au comercializat de ambele părți? Cine erau negustorii? Ce căi de comunicare erau accesibile? Când și în ce condiții „originalele" provincial-romane au fost înlocuite de imitații locale? Pentru studiul nostru, rezultatele lui Glodariu au doar un rol secundar, pentru că se referă fie la teritoriile din interiorul arcului carpatic, fie la perioade de dinaintea creării provinciei romane Dacia. Cu toate acestea, lucrarea este una reprezentativă pentru școala istorică și arheologică românească și ne ajută și azi să înțelegem modul de abordare a problemelor relațiilor Romei cu vecinii de la nord de Dunărea de jos.

Prin comerț, înțelegem „schimbul de bunuri/mărfuri în interiorul unui singur grup sau între diferite grupuri sociale"[193]. Pentru zona noastră de cercetare, putem defini/identifica mai multe forme de comerț. În primul rând, este vorba de comerțul regional[194], bazat pe „micul trafic/comerț de frontieră"[195]. Așa cum notam mai sus, acesta se bazează pe acce-

[189] Beck u. a. 1999, 505.
[190] Kropotkin 1967. Ioniță 1982, 73-74, 77. Sanie 1981, 72-74.
[191] Kropotkin 1967, 106.
[192] Glodariu 1974, 180-300.
[193] Köhler 1985.
[194] Harald von Petrikovits folosea termenul de „Regionalhandel"/„Comerț regional" pentru a defini comerțul într-o regiune, care era deservită de o singură așezare-târg – Petrikovits 1985, 319.
[195] Pentru această formă de comerț în și cu *Germania magna* a se vedea - Wolters 1995, 102.

sibilitatea pieţelor (și implicit a bunurilor) romane pentru cumpărătorii cu amănuntul, precum și pentru negustorii neromani veniţi din afara frontierelor[196]. Putem presupune că în calitate de puncte ale unui asemenea „mic comerţ de frontieră" au putut servi punctele romane de la Barboși[197], Galaţi[198], Orlovka[199], sau chiar centrele de pe malul drept al cursului de jos al Dunării – care erau și ele relativ accesibile barbarilor. Despre rolul acestor locuri de negoţ din preajma limesului, aflăm din sursele scrise mai ales cu ocazia unor situaţii de interdicţie de acces din partea autorităţilor romane[200]. În favoarea acestei ipoteze optează mai ales informaţia lui Tacitus despre accesul Hermudurilor la pieţele romane[201]. Din motivele enunţate mai sus, mai ales din cauza accesului îngreunat peste Carpaţii orientali, consider că un asemenea „mic comerţ de frontieră" nu a fost posibil în castrele de pe Limesul de est al Daciei romane[202]. Drept rezultat al unui asemenea comerţ regional[203], zonele de frontieră puteau fi asigurate cu diferite categorii de mărfuri, inclusiv din cele ieftine, de producţie în masă. Consider că printre acestea ar fi putut fi uneori și vin sau ulei, transportate în amfore (de dimensiuni mici).

În aceeași măsură, nu putem exclude faptul că punctele de la Dunărea de jos, amintite mai sus drept locuri de desfășurare a târgurilor regionale, ar fi putut reprezenta – alături de porturile mari ca Tyras sau Olbia – și centre de reambalare a mărfurilor/ *ports of trade* [204], care reprezintă deja parte componentă a comerţului la distanţe mari[205]. Este de presupus că bunurile de origine sudică ajungeau în aceste puncte pe cale maritimă și apoi fluvială[206]. La nivelul actual al cercetărilor nu cunoaștem argumente, sau cel puţin indicii credibile, despre activităţile de transbordare a bunurilor în aceste puncte, de exemplu, din butoaie mai mari în amfore sau alte recipiente mai mici. De aici, bunurile de origine provincial-romană ar fi trebuit să-și continue calea spre destinaţiile din *barbaricum* pe cursurile râurilor mai mici și /sau ulterior pe drumurile de uscat[207]. Nu ne putem pronunţa asupra originii negustorilor care au parcurs aceste căi comerciale alături de bunurile de origine romană – aceștia puteau fi din rândurile populaţiei din *barbaricum*, dar nu avem argumente să-i excludem nici pe cei din Imperiu, din rândul potenţialilor negustori. Menţionăm faptul că, pentru *Germania magna*, implicarea negustorilor romani a fost acceptată de cercetători mai degrabă pentru zona din imediata apropiere a limesului[208].

O întrebare ce rămâne în mare parte

[196] Pentru o comparaţie cu situaţia din *Germania Magna,* a se vedea Kunow 1989, 67. O altă viziune pentru identificare arheologică a acestei forme de comerţ are Stjernquist 1985, 71-72.

[197] Popa 2001, 107-108.

[198] Ţentea/Cleșiu 2006.

[199] Popa 2001, 108-109.

[200] Vezi, pentru asemenea exemple, Wolters u. a. 2003, 139.

[201] Tacitus, Germania 41.1.

[202] Sper ca noile cercetări de pe limesul de est al Daciei romane să aducă mai multe informaţii și despre relaţiile acestei provincii cu teritoriile de la est de Carpaţi. A se vedea, de exemplu, Popa/Bordi 2016, pentru fortificaţia de la Comolău.

[203] Menţionez faptul că Godłowski îi atribuia acestui comerţ doar un rol/caracter local – Godłowski 1985, 363. După părerea mea, acesta este totuși un model de explicare a distribuţiei spaţiale a bunurilor de origine provincial-romană, descoperite într-o zonă mai întinsă din barbaricum.

[204] Köhler 1985, 46.

[205] Pentru rolul acestor ‚ports of trade' în organizarea comerţului în interiorul Imperiului roman, a se vedea de exemplu Petrikovits 1985, 314-315.

[206] Saldern 2004, 641.

[207] A se vedea în acest context și atitudinea critică a lui Stupperich în ceea ce privește identificarea unor drumuri comerciale doar pe baza distribuţiei spaţiale a descoperirilor de „importuri" romane -Stupperich 1995, 64.

[208] Kunow 1989, 67. În literatura de specialitate există și voci care acceptă prezenţa negustorilor „străini" (în sensul de romani) în teritoriile triburilor germanice Tausend u. a. 2009, 185-186.

încă neelucidată la analiza „importurilor" romane din *barbaricum* privite drept bunuri comerciale, este cea a produselor care erau comercializate în schimbul vinului sau uleiului, trimise de romani la nord de Dunăre sau peste Carpaţii orientali. Kropotkin aminteşte cu acest scop sclavi, vite, piei şi blănuri, sau chiar chihlimbar, dar nu poate aduce niciun argument în sprijinul ipotezei sale[209]. Glodariu discută problema reciprocităţii comerţului apelând la trei produse cunoscute ale Daciei: aur, sare, cereale. Acestea sunt atestate din plin în Dacia[210], iar interesul negustorilor eleni sau romani pentru aceste produse din Dacia este şi el bine documentat în sursele scrise[211]. Cu privire la monedele romane (cu precădere de argint), descoperite în cantităţi impresionante în zona de cercetare, literatura de specialitate nu prea admite posibilitatea ca acestea să fi fost folosite drept unităţi de schimb în comerţul romanilor cu vecinii lor de la nord de Dunărea de jos.

Rezumând informaţiile despre comercializarea amforelor cu produse de origine provincial-romană asemeni vinului, uleiului de măsline sau a produselor din peşte, cât nu ar fi de paradoxal constatăm situaţia că nu deţinem indicii sigure pentru o asemenea modalitate de „trecere" a frontierelor Imperiului roman. Aceste indicii sunt după părerea mea foarte greu de obţinut pe baza surselor arheologice disponibile în acest moment.

Stipendii, subsidii, onorarii pentru servicii militare

O altă modalitate prin intermediul căreia amforele de origine provincial-romană ar fi putut ajunge în *barbaricum* sunt subsidiile administraţiei romane în favoarea anumitor grupuri de populaţii din afara frontierelor Imperiului. În literatura de specialitate, subsidiile sunt considerate una dintre uneltele de politică externă a Imperiului Roman, în relaţiile lui cu diferite grupuri şi grupări de populaţii de la frontierele lui. Sursele scrise ale antichităţii amintesc şi ele relativ des de subsidii acordate barbarilor. Gordon împărţea natura plăţilor de la romani către vecinii de la frontierele Imperiului în trei categorii principale: 1) *to buy alliance and active military help*; 2) *to buy immunity from attack*; 3) *to create division among the enemies*[212]

Subsidiile prevăd plăţi ce pot fi puse în legătură cu preluarea de către barbari a unor obligaţii militare sau de apărare a frontierelor[213]. O altă formă de plăţi ar putea fi legată de „păstrarea păcii" şi abţinerea de la atacuri de pradă a barbarilor în imperiu[214]. Nu în ultimul rând trebuie amintite şi plăţile făcute de autorităţile romane pentru serviciile de mercenariat din partea barbarilor. Pe de o parte, ar putea fi vorba despre un fel de plăţi individuale după încheierea unei misiuni, comparabile cu *praemium militum* din armata romană[215]. Aplicarea acestei forme individuale de mercenariat cu persoane din hinterlandul provinciilor Moesia inferior şi Dacia nu este însă susţinută direct de niciuna din sursele cunoscute[216]. Mult mai plauzibilă apare ipoteza lui Bemmann, conform căreia erau angajate detaşamente întregi de mercenari[217], iar plata pentru serviciile militare ale acestor unităţi ar fi fost încasa-

[209] Kropotkin 1967, 113-114.
[210] Pentru extracţia de metale şi sare, a se vedea Wollmann 1996, 240-250, 405-418.
[211] Glodariu 1974, 105-109.
[212] Gordon 1949, 60.
[213] Wolters 1991, 116.
[214] Termenul folosit în mediul de limbă germană este *„Stillhaltegelder"*. Pentru detalii a se vedea Wolters 1991, 120-121.
[215] Pentru detalii şi bibliografie mai veche a se vedea, de exemplu, Schneider/Stoll 2002.
[216] Aici ar interveni mai ales problemele cu interdicţia de export de armament, cu care ar trebui să se confrunte această categorie de veterani-mercenari. Pentru acest subiect a se vedea Nicolay 2009, 266-269.
[217] Un punct de vedere din perspectiva surselor scrise asupra fenomenului acestor grupuri/grupări militare ale antichităţii a se vedea Timpe 2009. Pentru o perspectivă arheologică – a se vedea Steuer 2009.

tă de conducătorul fiecăreia dintre ele[218]. Nici pentru o asemenea categorie de plăți către barbarii din zona noastră de cercetare nu există vreo documentare istorică sau arheologică, mai ales că din aceste teritorii nu ne sunt cunoscute recrutări pentru trupele auxiliare ale armatei romane[219].

În loc de încheiere

Încă din perioada de domnie a împăratului Augustus, politica externă a Imperiului Roman era dominată de acțiuni de strămutare teritorială a populațiilor cu care Roma intra în conflict. Cel puţin până la mijlocul secolului I p.Chr. sursele istorice şi epigrafice ne vorbesc despre numeroase asemenea acțiuni și în zona Dunării de jos, pe parcursul cărora mulți transdanubieni au fost strămutați din locurile permanente de trai[220]. Începând cu perioada de domnie a împăratului Domitianus se modifică situaţia politică în regiune și se modifică în mare parte și mijloacele politicii externe a romanilor. Conflictele militare devin modalitatea principală de soluționare a oricăror dispute. Cu toate acestea, în perioada de domnie a împăratului Domitianus apar și primele informații despre încercările diplomației romane de a înlocui forța militară cu cea a banilor[221]. După războaiele romanilor împotriva dacilor, această politică a fost, se pare, continuată de Hadrianus, către mijlocul secolului următor – plățile către populațiile barbare au devenit o rutină care nu doar se repeta probabil an de an, dar a adus visteria imperială în situaţii de impas, ieșire din care a fost de regulă explicată prin devalorizarea treptată a banilor/monedelor în care plățile erau probabil achitate.

În acest context, considerăm plauzibilă ipoteza conform căreia unele subsidii şi stipendii adresate barbarilor de la nord de Dunărea de jos să fi fost achitate în produse, de exemplu în vin (transportat în amfore!)[222]. Astfel se pot explica acele livrări, relativ numeroase/masive de amfore de vin, provenind de pe coasta de sud a Pontului Euxin, postulate de noi mai ales pe baza amforelor de tip Šelov C și D. Așa cum arătam mai sus, aceste descoperiri de recipiente denotă o distribuție spațială și cronologică neuniformă. La prezentarea istoriografiei problemelor legate de cercetarea amforelor romane din zona noastră de cercetare, am subliniat rolul lucrării lui Ion Ioniţă cu privire la legăturile dintre concentrațiile de tezaure de denari romani și cele ale amforelor de origine provincial romană. Denarii romani sunt priviți, de regulă, drept expresie a subsidiilor și stipendiilor, plătite din visteria imperială, regulat sau ocazional, unor *‚Superioris Barbari'*. Aglomerările de tezaure de denari romani, prezente masiv în unele microzone ale regiunii subcarpatice (și în Europa de est și nord în general), pot fi interpretate drept indicii ale existenței unor structuri/centre locale de putere la populațiile din *Barbaricum* [223]. În aceste condiţii, putem presupune că odată cu diminuarea rezervelor monetare ale visteriei imperiale și a deficitului financiar în permanentă creștere, pentru plata subsidiilor și stipendiilor către populațiile din *Barbaricum* ar fi putut fi folosite și produse „naturale", ca de exemplu vinul. În acest mod, naturalizarea economiei romane și trecerea la schimburile directe ar fi putut afecta politica externă și relațiile cu populațiile de la nord de Dunărea de jos.

[218] Bemmann 2003, 64-65.

[219] A se vedea de exemplu Zahariade 2009.

[220] Asigurarea siguranței frontierelor nu este unicul scop al acestor acțiuni. Integrarea persoanelor transmutate la sud de Dunăre însemna în același timp şi întărirea potențialului economic, demografic şi fiscal al zonelor noi populate cu „transdanubieni" – a se vedea Kehne 2009, 132.

[221] Vezi de exemplu Cassius Dio LXVIII, 6.

[222] O interpretare asemănătoare a amforelor de Heraclea din sec. IV p.Chr., descoperite în siturile culturii Sântana de Mureş-Černjachov, a fost propusă de Magomedov 2006.

[223] Ioniță 1982, 79-80.

Bibliografie / *Bibliography*

Abadie-Reynal 1999

C. Abadie-Reynal, Les amphores romaines en Mer Noire (1.er-4.e s.). In: Y. Garlan (Hrsg.), Production et commerce des amphores anciennes en Mer Noire. (Aix-en-Provence 1999) 255-264.

Alexandrescu 1966

P. Alexandrescu, Necropola tumulară. Săpături 1955-1961. In: Histria. 2 (București 1966) 134-294.

Alexianu 1988

M. Alexianu, Răspândirea amforelor cu inscripţii în teritoriul dacic liber din estul României. Arheologia Moldovei 12, 1988, 105-116.

Ardeţ 2006

A. Ardeţ, Amfore de tip Kapitän II în Dacia romană. In: D. Bondoc (Hrsg.), In Honorem Gheorghe Popilian. (Craiova 2006) 48-54.

Arsen'eva/Böttger 2000

T. M. Arsen'eva/B. Böttger, Griechen am Don. Die Grabungen in Tanais 1999. Eurasia Antiqua 6, 2000, 487-528.

Arsen'eva/Fornasier 2003

T. M. Arsen'eva/J. Fornasier, 10 Jahre Ausgrabungen in Tanis. Eurasia Antiqua 9, 2003, 237-279.

Bărbulescu 2005

M. Bărbulescu (Hrsg.), Atlas-Dicţionar al Daciei Romane. Publicaţiile Institutului de Studii Clasice 6 (Cluj-Napoca 2005).

Bârcă 2006

V. Bârcă, Istorie și civilizaţie. Sarmaţii în spaţiul est-carpatic (sec. I a. Chr. – începutul sec. II p. Chr.) (Cluj-Napoca 2006).

Bârcă/Symonenko 2009

V. Bârcă/O. V. Symonenko, Călăreţii stepelor. Sarmaţii în spaţiul Nord-Pontic (Cluj-Napoca 2009).

Beck u. a. 1999

H. Beck/B. Bulitta/H. Steuer/D. M. Wilson/K. Düwel, Handel. In: Reallexikon der Germanischen Altertumskunde. 13 (Berlin, New York 1999) 497-593.

Bemmann 2003

J. Bemmann, Romanisierte Barbaren oder erfolgreiche Plünderer? Anmerkungen zur Intensität, Form und Dauer des provinzialrömischen Einflusses auf Mitteldeutschland während des jüngeren Römischen Kaiserzeit und der Völkerwanderungszeit. In: A. Bursche/R. Ciołek (Hrsg.), Antyk i barbarzyńcy : księga dedykowana Profesorowi Jerzemu Kolendo w siedemdziesiątą rocznicę urodzin. (Warszawa 2003) 53-108.

Bichir 1973

G. Bichir, Cultura Carpică. Biblioteca de arheologie 20 (București 1973).

Bichir 1977

G. Bichir, Les sarmates au Bas-Danube. Dacia, N.S. 21, 1977, 167-197.

Bichir 1984

G. Bichir, Geto-dacii din Muntenia în epoca romană. Biblioteca de arheologie 43 (București 1984).

Boţan 2015

S.-P. Boţan, Vase de sticlă în spaţiul dintre Carpaţi și Prut (secolele II a.Chr. - II p.Chr.). Pontica et Mediterranea 4 (Cluj-Napoca 2015).

Böttger/Šelov 1998

B. Böttger/D. B. Šelov, Dipinti na amforach iz Tanaisa. Amphorendipindi aus Tanais. Pontus Septentrionalis 1 (Moskva 1998).

Brudiu 1976

M. Brudiu, O amforă cu ulei de măsline din sec. II-III e.n. descoperită la Schela, jud. Galaţi. Muzeul Naţional 3, 1976, 159-163.

Căpitanu 1975

V. Căpitanu, Necropola daco-carpică de incineraţie din secolul al III-lea de la Gălănești-Bărboasa, comuna Onceşti, judeţul Bacău. Carpica 7, 1975, 63-91.

Căpitanu 1997

V. Căpitanu, Săpăturile arheologice în Dava de la Răcătău-Tamasidava, între anii 1992-1996. Carpica 26, 1, 1997, 50-118.

Crîșmaru 1977

A. Crîșmaru, Drăgușeni. Contribuţii la o monografie arheologică (Botoșani 1977).

Crîșmaru 1981

A. Crîșmaru, Descoperiri sarmatice pe valea Podrigei, judeţul Botoșani. Hierasus 4, 1981, 83-90.

Dobesch 2005

G. Dobesch, Wassergrenzen und Wasserwege aus urgeschichtlicher und römischer Sicht. In: C. v. Carnap-Bornheim/H. Friesinger (Hrsg.), Wasserwege: Lebenader - Trennungslinien. 15. Internationales Symposion Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im mittleren Donauraum. Schriften des Archäologischen Landesmuseums. Ergänzungsreihe (Neumünster 2005) 11-70.

Dyczek 1999

P. Dyczek, Amfory rzymskie z obszaru dolnego Dunaju. Dystrybucja amphor i transportowanych w nich produktów w 1.-3. w. po Chr. (Warszawa 1999).

Dyczek 2001

P. Dyczek, Roman Amphorae of the 1st-3rd centuries AD found on the Lower Danube. Typology (Warszawa 2001).

Ehmig 2003

U. Ehmig, Die römischen Amphoren aus Mainz. Frankfurter Archäologische Schriften 4 (Möhnesee 2003).

Ehmig 2007

U. Ehmig, Die römischen Amphoren im Umland von Mainz. Frankfurter Archõlogische Schriften 5 (Wiesbaden 2007).

Eiring u. a. 2004

J. Eiring/G. Finkielsztejn/M. L. Lawall/J. Lund, Concluding remarks. In: J. Eiring/J. Lund (Hrsg.), Transport amphorae and trade in the Eastern Mediterranean. Acts of the international colloquium at the Danish Institute at Athens, september 26-29, 2002. Monographs of the Danish Institute at Athens 5 (Aarhus 2004) 459-466.

Ettlinger u. a. 1990

E. Ettlinger/B. Hedinger/B. Hoffmann, Conspectus formarum terrae sigillatae italico modo confectae. Materialien zur Römisch-Germanischen Keramik 10 (Bonn 1990).

Glazov/Kurčatov 1989

V. P. Glazov/S. I. Kurčatov, Otčet ob archeologičeskich issledovanijach sarmatskogo i černjachovskogo mogil'nikov bliz s. Petrešty, Ungenskogo rajona MSSR v 1988 godu. Arhiva Institutului de Arheologie (Chișinău 1989).

Glodariu 1974

I. Glodariu, Relaţii comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană (Cluj 1974).

Godłowski 1985

K. Godłowski, Der römische Handel in die Germania libera aufgrund der archäologischen Quellen. In: K. Düwel/H. Jahnkuhn/H. Siems (Hrsg.), Untersuchungen zu Handel und Verkehr der vor- und frühgeschichtlichen Zeit in Mitteleuropa. 1. Methodische Grundlagen und Darstellungen zum Handel in vorgeschichtlicher Zeit und in der Antike. Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen. Philologisch-Historische Klasse, 3. Folge 143 (Göttingen 1985) 337-366.

Gordon 1949

C. D. Gordon, Subsidies in Roman Imperial Defence. Phoenix 3, 2, 1949, 60-69.

Greene 1986

K. Greene, The archaeology of the Roman economy (London 1986).

Grosu 1990

V. Grosu, Chronologija pamjatnikov sarmatskoj kul'tury Dnestrovsko-Prutskogo meždureč'ja (Kišinev 1990).

Gudea 1980

N. Gudea, Castrul roman de la Breţcu. Încercare de monografie. Acta Musei Porolissensis 4, 1980, 255-365.

Gudkova 1999

A. V. Gudkova, 1.-4. vv. v Severo-Zapadnom Pričernomor'e (Kul'tura osedlogo naselenija). Stratum Plus (Chișinău) 4, 1999, 235-406.

Gudkova/Redina 1999

A. V. Gudkova/E. F. Redina, Sarmatskij mogil'nik Gradeška v nizov'jach Dunaja. Drevnosti Stepnogo Pričernomor'ja i Kryma 7, 1999, 177-193.

Hayes 1983

J. W. Hayes, The villa Dionysos Excavation, Knossos: the Pottery. The Annual of the British School at Athens 78, 1983, 97-169.

Hinker 2013

C. Hinker, Ausgewählte Typologien provinzialrömischer Kleinfunde. Eine theoretische und praktische Einführung. Beiträge zur Archäologie (Wien 2013).

Ioniţă 1982

I. Ioniţă, Din istoria şi civilizaţia dacilor liberi (Iaşi 1982).

Ioniţă 2004

I. Ioniţă, Masivul Carpatic – un reper geografic de rezonanţă în istoria Europei (mileniul I d.Hr.). Karpatengebirge – ein bedeutendes geographisches Merkzeichen in der Geschichte Europas (I. Jahrtausend n.Chr.). In: M. Crînguș/S. Regep-Vlascici/A. Ștefănescu (Hrsg.), Studia Historica et Archaeologica in Honorem Magistrae Doina Benea. Bibliotheca Historica et Archaeologica Universitatis Timisiensis 6 (TImișoara 2004) 217-229.

Ioniţă/Ursachi 1988

I. Ioniţă/V. Ursachi, Văleni. O mare necropolă a dacilor liberi (Iaşi 1988).

Kehne 2009

P. Kehne, Zur Phänomenologie, Typologie und völkerrechtlichen Grundlage internationaler Massendeportationen in der griechisch-römischen Antike. Marburger Beiträge zur antiken Handels-, Wirtschafts- und Sozialgeschichte 26, 2009, 75-138.

Ketraru/Rikman 1960

N. A. Ketraru/E. A. Rikman, Novye dannye o pamjatnikach pervych vekov našej ery na territorii Moldavii. Izvestija Moldavskogo filiala Akademii Nauk SSSR (Kišinev) 4 (70), 1960, 3-20.

Köhler 1985

U. Köhler, Formen des Handels in ethnologischer Sicht. In: K. Düwel/H. Jahnkuhn/H. Siems (Hrsg.), Untersuchungen zu Handel und Verkehr der vor- und frühgeschichtlichen Zeit in Mitteleuropa. 1. Methodische Grundlagen und Darstellungen zum Handel in vorgeschichtlicher Zeit und in der Antike. (Göttingen 1985) 13-55.

Krekovič 1996

E. Krekovič, Römische Lampen im Freien Germanien und in Osteuropa. Rei Cretariae Romanae Favtorum. Acta 33, 1996, 141-144.

Kropotkin 1967

V. V. Kropotkin, Ėkonomičeskie svjazi Vostočnoj Evropy v I tysjačeletii našej ėry (Moskva 1967).

Kropotkin 1970

V. V. Kropotkin, Rimskie importnye izdelija v Vostočnoj Evrope. Arheologia SSR. Svod arheologičeskih istočnikov D1-27 (Moskva 1970).

Kropotkin/Kropotkin 1988

V. V. Kropotkin/A. V. Kropotkin, Severnaja garnica rasprostranenija amfor rimskogo vremeni v Vostočnoj Evrope. In: V. V. Kropotkin (Hrsg.), Mogil'niki Černjachovskoj kul'tury. (Moskva 1988) 168-184.

Kunow 1989

J. Kunow, Kontaktströme zwischen dem Imperium Romanum und der Germania libera. Münstersche Beiträge zur Antiken Handelsgeschichte 8, 1, 1989, 56-72.

Kuzmanov/Salkin 1992

G. Kuzmanov/A. Salkin, Antični amfori ot akvatorijata na Černomorskoto krajbrežie na Južna Dobrudža. Izvestija na Narodnija Muzej Varna 28 (43), 1992, 27-61.

Leahu/Trohani 1979

V. Leahu/G. Trohani, Săpăturile arheologice de la Vitănești, jud. Teleorman. Cercetări arheologice 3, 1979, 127-141.

Mackensen 1999

M. Mackensen, Ostmediterrane und nordafrikanische Amphoren aus Regensburg. Bayerische Vorgeschichtsblätter 64, 1999, 399-407.

Magomedov 2006

B. V. Magomedov, Rimskie amfory v Černjachovskoj kul'ture. In: Goty i Rim. (Kiev 2006) 52-59.

Maljukevič 1991

A. E. Maljukevič, O torgovych kontaktach Nižnego Podnestrov'ja v pervye veka n.e. In: A. V. Gudkova (Hrsg.), Severo-Zapadnoe Pričernomor'e - Kontaknaja zona drevnech kul'tur. (Kiev 1991) 71-82.

Negru u. a. 2003

M. Negru/A. Bădescu/R. Avram, Kapitän II Amphorae in Roman Dacia. Rei Cretariae Romanae Favtorum 38, 2003, 209-214.

Nicolay 2009

J. A. W. Nicolay, Bürger Roms. Germanische Heimkehrer aus dem römischen Militärdienst. In: 2000 Jahre Varusschlacht. Konflikt. (Stuttgart 2009) 258-269.

Oelmann 1914

F. Oelmann, Die Keramik des Kastells Niederbieber. Materialien zur Römisch-Germanischen Keramik 1 (Frankfurt am Main 1914).

Opaiţ 1980

A. Opaiţ, Consideraţii preliminare asupra amforelor romane şi romano-bizantine din Dobrogea. Peuce VIII, 1980, 291-326.

Opaiţ 1984

A. Opaiţ, Beobachtungen zur Entwicklung der zwei Amphoratypen. Peuce 9, 1984, 311-326.

Opaiţ 1996

A. Opaiţ, Aspecte ale vieţii economice din provincia Scythia (secolele IV-VI p.Ch.). Producţia ceramicii locale şi de import. Bibliotheca Thracologica 16 (Bucureşti 1996).

Opaiţ 2003a

A. Opaiţ, Rez. zu: „Dyczek, P., Roman Amphorae of the 1st-3rd centuries AD found on the Lower Danube. Typology (Warszawa 2001)". Archeologia (Warszawa) 54, 2003a, 90-92.

Opaiţ 2003b

A. Opaiţ, ‚Table' amphora versus ‚Table' pitcher in the roman Dobrudja. Rei Cretariae Romanae Favtorum Acta 38, 2003b, 215-218.

Opaiţ 2004a

A. Opaiţ, The Eastern Mediterranean Amphorae in the Province of Scythia. In: J. Eiring/J. Lund (Hrsg.), Transport amphorae and trade in the Eastern Mediterranean. Acts of the international colloquium at the Danish Institute at Athens, september 26-29, 2002. Monographs of the Danish Institute at Athens 5 (Aarhus 2004a) 293-308.

Opaiţ 2004b

A. Opaiţ, Rez. zu: „Dyczek, P., Roman Amphorae of the 1st-3rd centuries AD found on the Lower Danube. Typology (Warszawa 2001)". Arheologia Moldovei 27, 2004b, 330-334.

Opaiţ 2007

A. Opaiţ, A Weighty Matter: Pontic Fish Amphorae. In: V. Gabrielsen/J. Lund (Hrsg.), The Black Sea in Antiquity. Regional and Interregional Economic exchanges. (Aarhus 2007) 101-121.

Opaiţ 2010

A. Opaiţ, Pontic wine in the Athenian market. In: D. Papanikola-Bakirtzi/K. Kousoulakou (Hrsg.), Proceedings of the Symposium: Late Antique Ceramics from Greece (3rd-7th c.c.), Thessaloniki, November 12th-16th 2006. (Thessaloniki 2010) 108-130.

Opaiţ/Baumann 2006

A. Opaiţ/V. H. Baumann, Consideraţii privind posibilitatea industrializării peştelui în Dobrogea antică. In: M. Mănucu-Adameşteanu (Hrsg.), A la recherche d'une colonie. Actes du Colloque International: 40 ans de recherche archéologique a Orgame / Argamum. Bucarest - Tulcea - Jurilovca, 3-5 octobre 2005. Orgame / Argamum Supl. 1 (Bucarest 2006) 393-400.

Opreanu 1998

C. Opreanu, Dacia romană şi Barbaricum. Bibliotheca historica et archaeologica Banatica 17 (Timişoara 1998).

Palade 1978-1979

V. Palade, Descoperiri sarmatice din secolele 2-3., în sud-estul colinelor Tutovei. Cercetări Istorice 9-10, 1978-1979, 247-259.

Palamarčuk 1982

S. V. Palamarčuk, Poselenie pervych vekov našej ery Volč'ja Balka. In: A. V. Gudkova (Hrsg.), Pamjatniki rimskogo i srednevekovogo vremeni v Severo-Zapadnom Pričernomor'e. (Kiev 1982) 125-131.

Paraschiv 2002

D. Paraschiv, Amfore pontice romane şi romano-bizantine în zona Dunării de Jos. Arheologia Moldovei 25, 2002, 165-207.

Paraschiv 2006

D. Paraschiv, Amfore romane şi romano-bizantine în zona Dunării de Jos : (sec. I - VII p. Chr.) (Iaşi 2006).

Păunescu 1978

A. Păunescu, Contribuţii privind realităţile din nordul Moldovei în secolul al 4-lea e.n. în lumina cercetărilor de la Ripiceni. Studii şi cercetări de istorie veche şi arheologie 29, 4, 1978, 505-515.

Peacock/Williams 1986

D. P. S. Peacock/D. F. Williams, Amphorae and the Roman economy. An introductory guide (London and New York 1986).

Petrikovits 1985

H. v. Petrikovits, Römischer Handel am Rhein und an der oberen und mittleren Donau. In: K. Düwel/H. Jahnkuhn/H. Siems (Hrsg.), Untersu-

chungen zu Handel und Verkehr der vor- und frühgeschichtlichen Zeit in Mitteleuropa. 1. Methodische Grundlagen und Darstellungen zum Handel in vorgeschichtlicher Zeit und in der Antike. Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen. Philologisch-Historische Klasse, 3. Folge 143 (Göttingen 1985) 299-336.

Petrișor 1986

E. Petrișor, Așezarea carpică de la Homiceni, jud. Neamț. Memoria Antiquitatis 15-17, 1986, 99-114.

Petrovszky 1993

R. Petrovszky, Studien zu römischen Bronzengefäßen mit Meisterstempeln. Kölner Studien zur Archäologie der Römischen Provinzen 1 (Buch am Erlbach 1993).

Podosinov 1987

A. Podosinov, Ovids Dichtung als Quelle für die Geschichte des Schwarzmeergebiets. Xenia. Konstanzer Althistorische Vorträge und Forschungen 19 (Konstanz 1987).

Popa 2001

A. Popa, Romains ou Barbares? Architecture en pierre dans le barbaricum à l'époque romaine tardive (sur le matériel archéologique du Nord-Ouest du Pont Euxin) (Chișinău 2001).

Popa/Bordi 2016

A. Popa/Z. L. Bordi, Studii asupra granițelor romane din Dacia. Fortificația de la Comolău. Studii și cercetări asupra frontierelor Imperiului Roman de pe teritoriul României 1 (Cluj-Napoca 2016).

Puzdrovskij/Zajcev 2004

A. E. Puzdrovskij/J. P. Zajcev, Prunkbestattungen des 1. Jhs. n.Chr. in der Nekropole Ust'-Al'ma, Krim. Eurasia Antiqua 10, 2004, 229-267.

Rădulescu 1976

A. Rădulescu, Amfore romane și romano-bizantine din Scythia Minor. Pontica IX, 1976, 99-114.

Raev 1985

B. A. Raev (Hrsg.), Katalog archeologičeskich kollekcij. Sokolovskij kurgannyj mogil'nik (Novočerkask 1985).

Raev 1986

B. A. Raev, Roman Imports in the Lower Don Basin. B.A.R. International Series 278 (Oxford 1986).

Reichert u. a. 2000

H. Reichert/J. Udolph/I. Ioniță, Karpaten. In: Reallexikon der Germanischen Altertumskunde. 16 (Berlin, New York 2000) 317-322.

Rikman 1972

E. A. Rikman, Vopros datirovki importnych veščej v pamjatnikach plemen černjachovskoj kul'tury Dnestrovsko-Prutskogo meždureč'ja. Sovetskaja Archeologija 4, 1972, 84-101.

Rikman 1975

E. A. Rikman, Pamjatniki sarmatov i plemen černjahovskoj kul'tury. Arheologičeskaja karta Moldavii 5 (Kišinev 1975).

Rikman/Hynku 1970

E. A. Rikman/I. G. Hynku, Pogrebenie 2. v. n.e. u s. Pervomajsk (Moldavija). In: Drevnie slavjane i ich sosedi. Materialy i issledovanija po archeologii SSSR 176 (Moskva 1970) 35-37.

Saldern 2004

A. v. Saldern, Antikes Glas. Handbuch der Archäologie (München 2004).

Samojlova 1978

T. L. Samojlova, Osnovnye tipy amfor 1.-4. vv. n.e. iz Tiry. In: Archeologičeskie issledovanija Severo-Zapadnogo Pričernomor'ja. (Kiev 1978) 254-266.

Sanie 1981

S. Sanie, Civilizația romană la est de Carpați și romanitatea de pe teritoriul Moldovei. Secolele II î.e.n. - III e.n. (Iași 1981).

Sanie 1968

Ș. Sanie, Două mici depozite de amfore romane descoperite în Moldova. Studii și cercetări de istorie veche și arheologie 19, 2, 1968, 345-350.

Schneider/Stoll 2002

H. Schneider/O. Stoll, Veteranen. In: H. Cancik/H. Schneider/M. Landfester (Hrsg.), Der Neue Pauly. 12/2 (Stuttgart 2002) 141-145.

Schucany u. a. 1999

C. Schucany/S. Martin-Kilcher/L. Berger/D. Paunier (Hrsg.), Römische Keramik in der Schweiz. Céramique romaine en Suisse. Antiqua 31 (Basel 1999).

Scorpan 1976

C. Scorpan, Origini și linii evolutive în ceramica romano-bizantină (sec. IV-VII) din spațiul Mediteranean și Pontic. Pontica IX, 1976, 155-185.

Scorpan 1977

C. Scorpan, Contribution a la connaissance de

certains types céramiques romano-byzantins (IV-e-VII-e siecle) dans l'espace Istro-Pontique. Dacia, N.S. 21, 1977, 269-297.

Šelov 1978

D. B. Šelov, Uzkogorlye svetloglinjanye amfory pervych vekov našej ery. Klassifikacija i chronologija. Kratkie Soobščenija Instituta Arheologii/Instituta Istorii Material'noj Kultury (Moskva) 156, 1978, 16-21.

Šelov 1986

D. B. Šelov, Les amphores d'argile claire des premiers siècles de notre ère en Mer Noire. In: Recherches sur les Amphores Greques. Actes du colloque international organisé par le centre national de la recherche scientifique, l'Université de Rennes II et l'École francaise d'Athènes (Athènes, 10-12 Septembre 1984). Bulletin de Correspondance Hellénique, Supplément XIII (Paris 1986)

Simonenko 1995a

A. V. Simonenko, Catacomb graves of the Sarmatians of the North Pontic region. Stud.Arch (Szeged) 1, 1995a, 345-375.

Simonenko 1995b

A. V. Simonenko, Rezension zu: „Grosu, V., Chronologija pamjatnikov sarmatskoj kul'tury Dnestrovsko-Prutskogo meždureč'ja. Kišinev 1990". Eurasia Antiqua 1, 1995b, 329-334.

Simonenko 2003

A. V. Simonenko, Glas and Faience Vessels from Sarmatian Graves of the Ukraine. Journal of Glas Studies 45, 2003, 41-57.

Simonenko 2004

A. V. Simonenko, Chronologija i periodizacija sarmatskich pamjatnikov Severnogo Pričernomor'ja. In: Sarmatskie kul'tury Evrazii: problemy regional'noj chronologii. (Krasnodar 2004) 134-173.

Simonenko/Lobaj 1991

A. V. Simonenko/B. I. Lobaj, Sarmaty Severo-Zapadnogo Pričernomor'ja v I v. n.e (Pogrebenija znati u s. Porogi) (Kiev 1991).

Simonenko u. a. 2008

A. V. Simonenko/I. I. Marčenko/N. J. Limberis, Römische Importe in sarmatischen und maiotischen Gräbern zwischen Unterer Donau und Kuban. Archäologie in Eurasien 25 (Mainz 2008).

Smiško 1964

M. J. Smiško, Poselennja III-IV st. n. e. z slidami skljanogo virobnictva bilja s. Komariv Černivec'koji oblasti. Materialy i Doslidzennja z Arheologii Prykarpattja i Volyni 5, 1964, 67-80.

Steuer 2009

H. Steuer, Archäologie der Gefolgschaft. In: 2000 Jahre Varusschlacht. Konflikt. (Stuttgart 2009) 309-318.

Stjernquist 1985

B. Stjernquist, Methodische Überlegungen zum Nachweis von Handel aufgrund archäologischer Quellen. In: K. Düwel/H. Jahnkuhn/H. Siems (Hrsg.), Untersuchungen zu Handel und Verkehr der vor- und frühgeschichtlichen Zeit in Mitteleuropa. 1. Methodische Grundlagen und Darstellungen zum Handel in vorgeschichtlicher Zeit und in der Antike. (Göttingen 1985) 56-83.

Strželeckij u. a. 2005

S. F. Strželeckij/T. N. Vysotskaja/L. A. Ryžova/G. I. Žestkova, Naselenie okrugi Chersonesa v pervoj polovine I tysjačeletija novoj ery (Po materialam neklropolja „Sovchoz Nr. 10"). Stratum Plus (Chișinău) 2003-2004, 4, 2005,

Stupperich 1995

R. Stupperich, Bemerkungen zum römischen Import im sogenannten Freien Germanien. In: G. Franzius (Hrsg.), Aspekte römisch-germanischer Beziehungen in der frühen Kaiserzeit. Vortragsreihe zur Sonderausstellung „Kalkriese-Römer im Osnabrücker Land", 1993 in Osnabrück. Quellen und Scheifttum zur Kulturgeschichte des Wiehengebiergsraumes B 1 (Espelkamp 1995) 45-98.

Subbotin/Dzigovskij 1990a

L. V. Subbotin/A. N. Dzigovskij, Kurgannye mogil'niki Divizijskij i Belolesskij. Sarmatskie drevnosti Dnestro-Dunajskogo meždureč'ja 2 (Klev 1990a).

Subbotin/Dzigovskij 1990b

L. V. Subbotin/A. N. Dzigovskij, Kurgannye mogil'nki Alkalija i Chadžider 2. Sarmatskie drevnosti Dnestro-Dunajskogo meždureč'ja 1 (Kiev 1990b).

Tausend u. a. 2009

K. Tausend/G. Stangl/S. Tausend, Im Inneren Germaniens: Beziehungen zwischen den germanischen Stämmen vom 1. Jh. v. Chr. bis zum 2. Jh. n. Chr. Geographica historica, (Stuttgart 2009).

Tel'nov u. a. 2003

N. P. Tel'nov/V. Vornic/V. G. Bubulič, Ceramica din așezarea dacilor liberi de la Pruteni. Tyragetia 12, 2003, 63-79.

Ţentea/Cleșiu 2006

O. Ţentea/S. Cleșiu, Fortificaţia și necropola romană de la Galaţi, cartier „Dunărea". Raport arheologic Cercetări arheologice 13, 2006, 39-88.

Timpe 2009

D. Timpe, Germanische Gefolgschaften in den antiken Berichten. In: 2000 Jahre Varusschlacht. Konflikt. (Stuttgart 2009) 294-300.

Ungureanu 2002

C. Ungureanu, Descoperiri de amfore la Poiana, jud. Galaţi (campania din 1968). Cercetări Istorice 18-20, 2002, 105-137.

Ursachi 1978

V. Ursachi, Elemente și influenţe romane la est de Carpaţi în secolele II-III e.n. Hierasus 1, 1978, 147-185.

Vnukov 2003

S. J. Vnukov, Pričernomorskie amfory I v. do n.e. - II v. n.e. (morfoloigija) (Moskva 2003).

Vnukov 2004

S. J. Vnukov, Pan-Roman amphora types produced in the Black Sea region. In: J. Eiring/J. Lund (Hrsg.), Transport amphorae and trade in the Eastern Mediterranean. Acts of the international colloquium at the Danish Institute at Athens, september 26-29, 2002. Monographs of the Danish Institute at Athens 5 (Aarhus 2004) 407-415.

Vnukov 2006

S. J. Vnukov, Pričernomorskie amfory I vek do n.e. - II vek n.e. 2. Petrografija, chronologija, problemy torgovli. (Sankt-Peterburg 2006).

Vornic u. a. 2007

V. Vornic/N. P. Tel'nov/V. Bubulici/L. Ciobanu, Pruteni. Un centru de olărie dacic din epoca romană (cercetările din 2001 și 2003). Biblioteca de arheologie (Chișinău 2007).

Vornic u. a. 2004

V. Vornic/N. Telnov/V. Bubulici, Noi descoperiri arheologice în așezarea dacilor liberi de la Pruteni. Tyragetia 13, 2004, 41-48.

Vulpe/Teodor 2003

R. Vulpe/S. Teodor, Piroboridava. Așezarea Geto-Dacica de la Poiana. Bibliotheca Thracologica 39 (București 2003).

Wollmann 1996

V. Wollmann, Mineritul metalifer, extragerea sării și carierele de piatră in Dacia romană. Der Erzbergbau, die Salzgewinnung und die Steinbrüche im römischen Dakien. Bibliotheca Musei Napocensis 13 (Bucureşti 1996).

Wolters 1991

R. Wolters, Der Waren- und Dienstleistungsaustausch zwischen dem Römischen Reich und dem Freien Germanien in der Zeit des Prinzipats. Eine Bestandsaufnahme. Teil 2. Münstersche Beiträge zur Antiken Handelsgeschichte 10, 1, 1991, 78-132.

Wolters 1995

R. Wolters, Römische Funde in der *Germania magna* und das Problem römisch-germanischer Handelsbeziehungen in der Zeit des Prinzipats. In: G. Franzius (Hrsg.), Aspekte römisch-germanischer Beziehungen in der frühen Kaiserzeit. Vortragsreihe zur Sonderausstellung „Kalkriese-Römer im Osnabrücker Land", 1993 in Osnabrück. Quellen und Scheifttum zur Kulturgeschichte des Wiehengebiergsraumes B 1 (Espelkamp 1995) 99-117.

Wolters u. a. 2003

R. Wolters/M. Erdrich/H.-U. Voß, Römischer Import. In: Reallexikon der Germanischen Altertumskunde. (Berlin, New York 2003) 138-158.

Zahariade 2009

M. Zahariade, The thracians in the Roman Imperial Army: from the first to the third centuries A.D. The Center for Roman Military Studies (Cluj-Napoca 2009).

Zeest 1960

I. B. Zeest, Keramičeskaja tara Bospora. Materialy i Issledovanija po archeologii SSSR 83 (Moskva 1960).

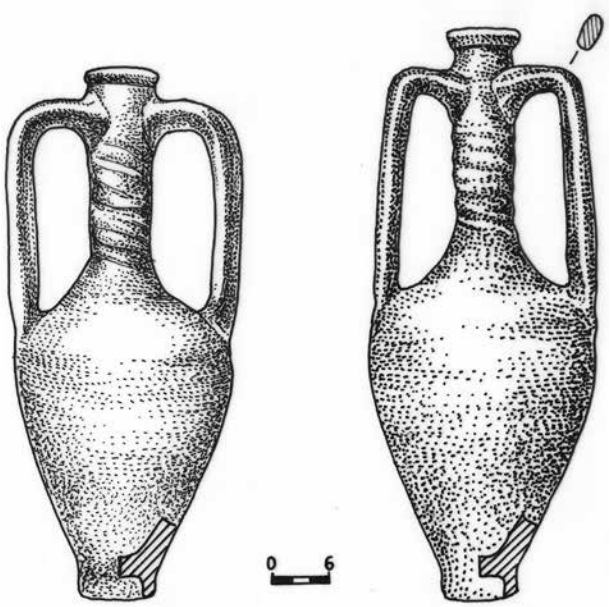

Fig. 1. Amfore de tip Šelov A2.

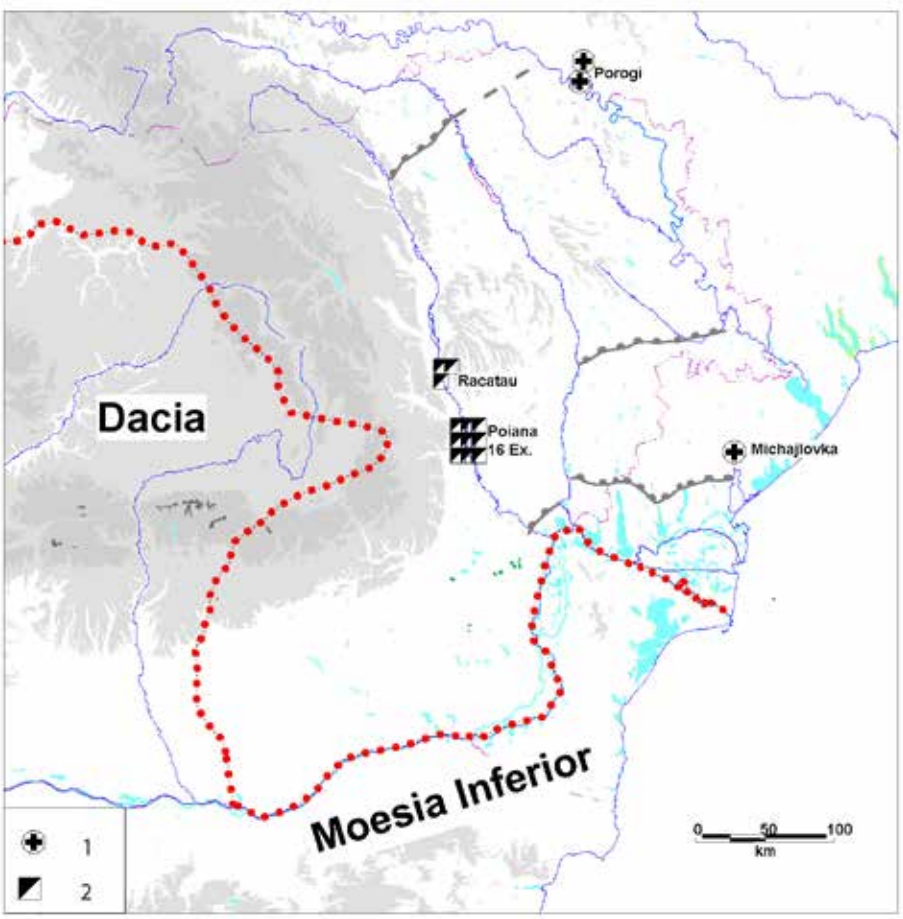

Fig. 2. Distribuţia spaţială a amforelor de tip Šelov A2. 1. descoperire funerară. 2. aşezare.

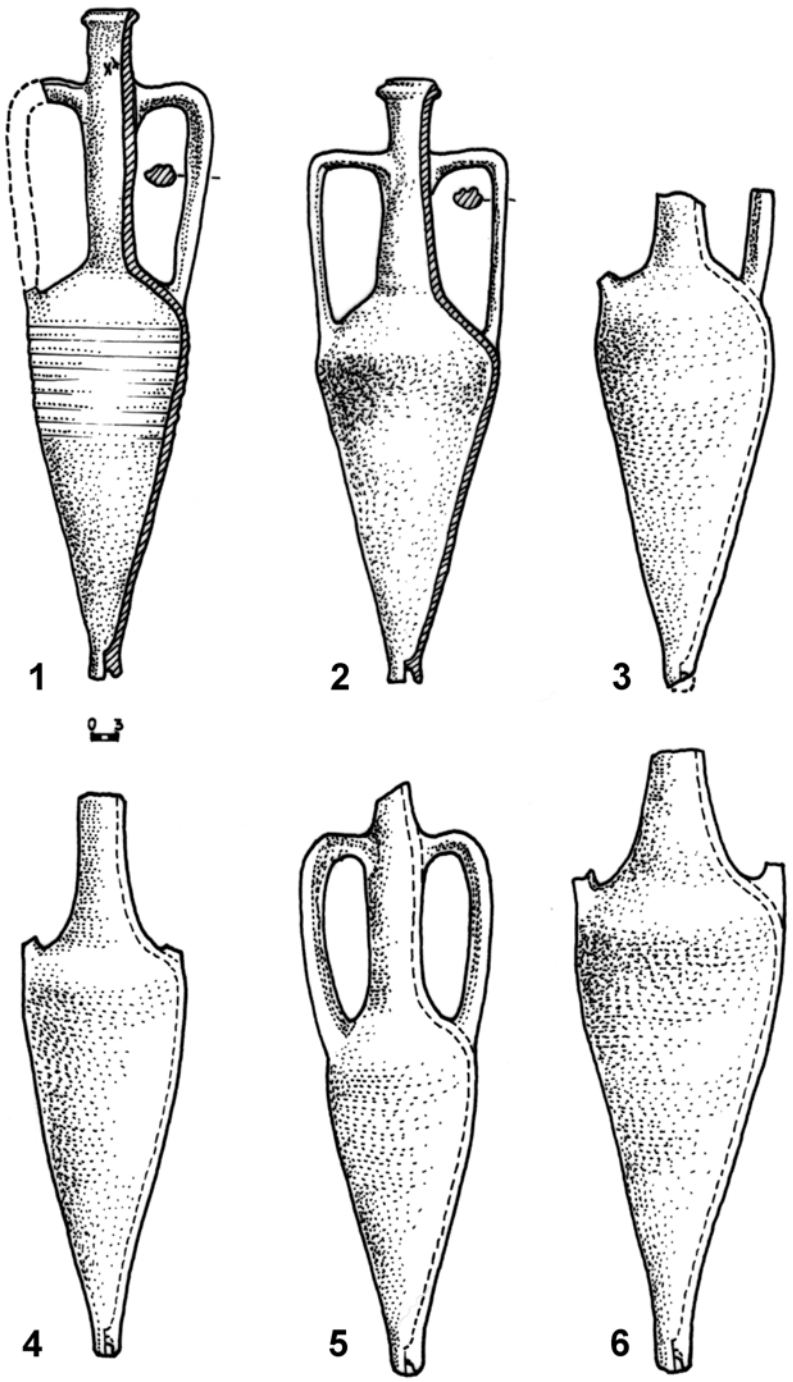

Fig. 3. Amfore de tip Šelov B2.
1. Cazaclia. 2. Palanca. 3. Mihălășeni. 4-6. Vetrișoaia.

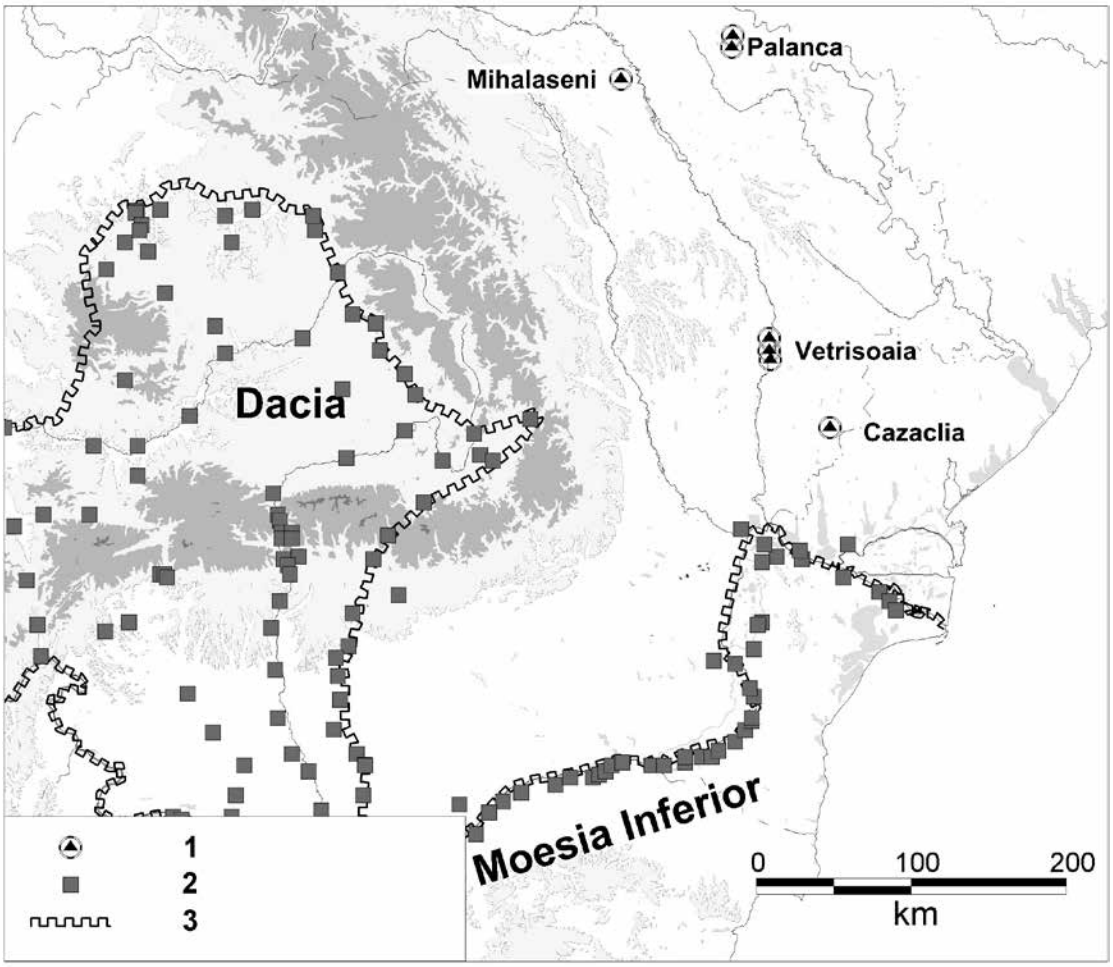

Fig. 4. Distribuţia spaţială a amforelor de tip Šelov B2. 1. descoperire de amforă, 2. Fortificaţie militară romană; 3 – linia presupusă a frontierei romane

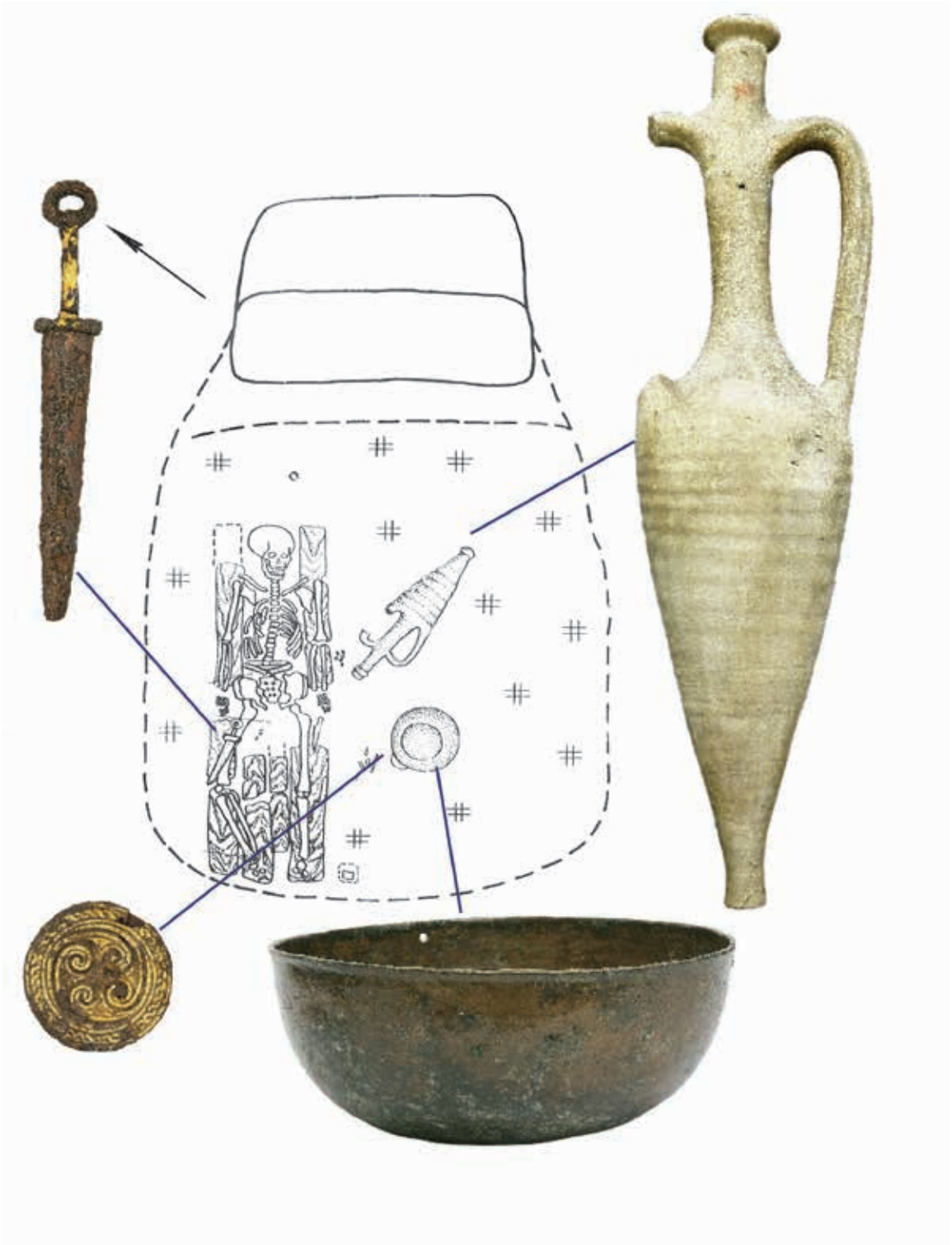

Fig. 5. Planul mormântului de la Cazaclia și
principalele lui piese de inventar.

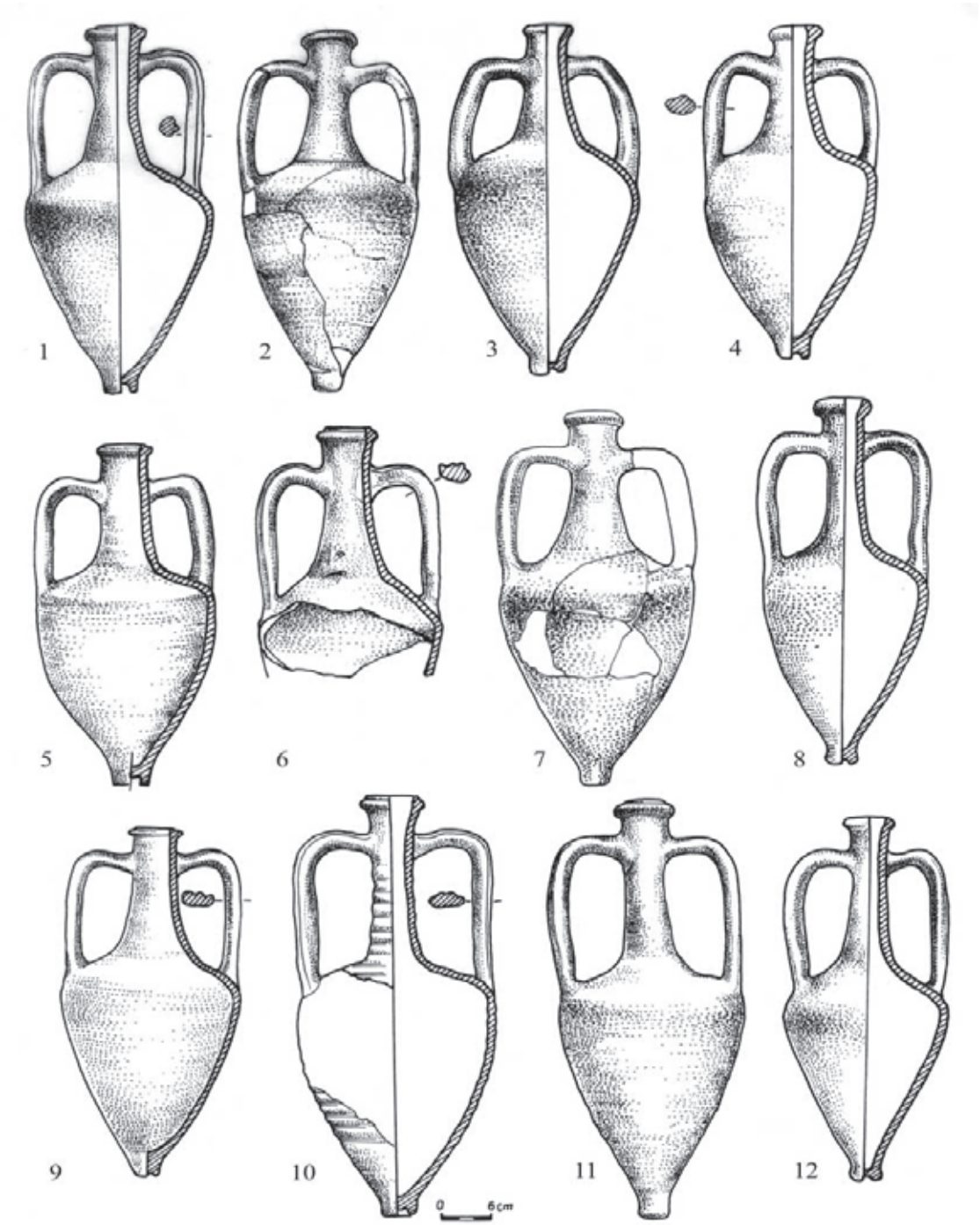

Fig. 6. Amfore de tip Šelov C.
1. Scheia. 2. Cândești. 3. Ipotești. 4. Jijia. 5. Săbăoani. 6. Tămășeni. 7. Moldoveni-Gabăra. 8. Buimăceni-Albești. 9. Olănești. 10 Corpaci. 11. Pervomajsk. 12. Buimăceni-Albești.

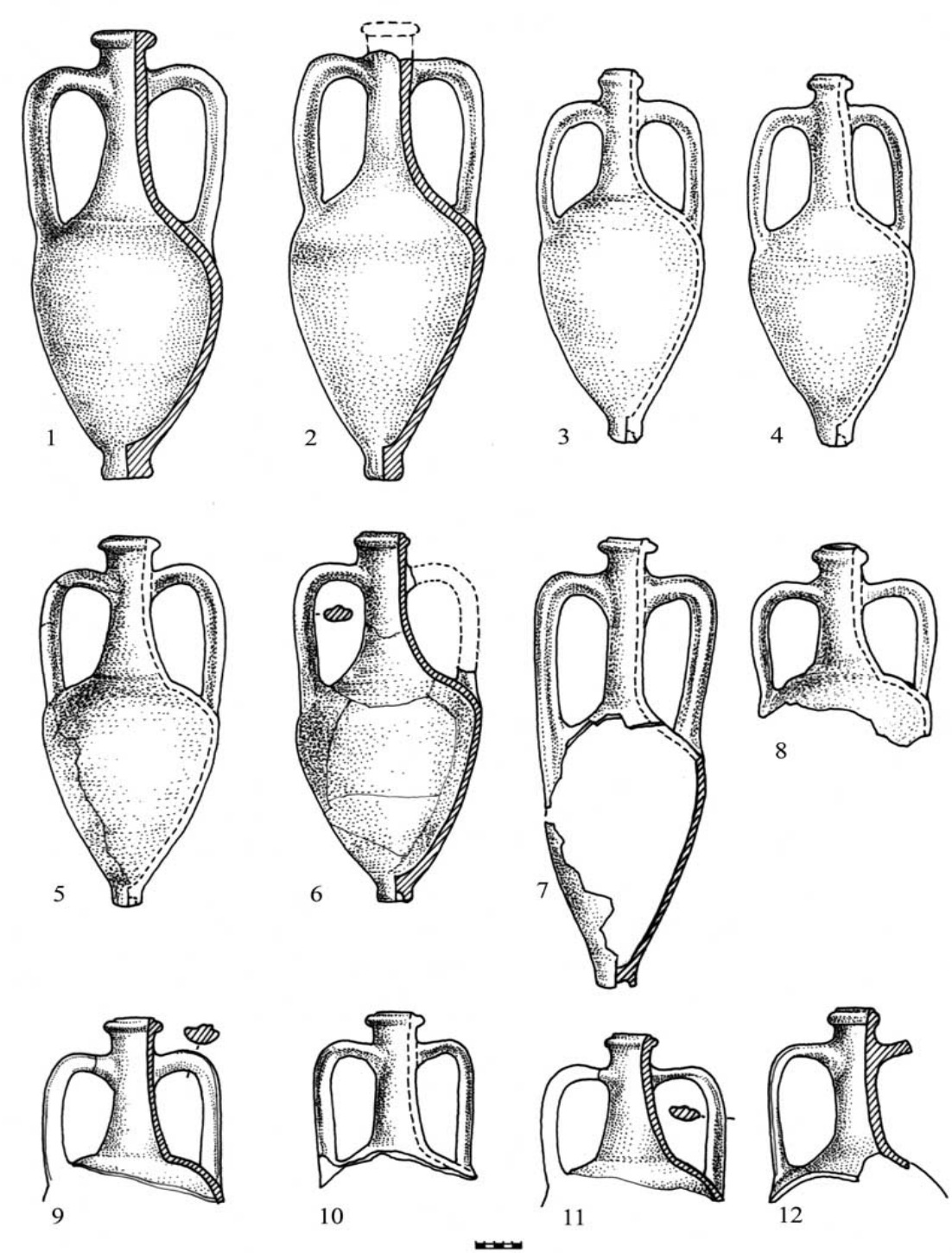

Fig. 7. Amfore de tip Šelov C. 1-2. Iași. 3-4. Holboca. 5. Udeni. 6. Bucov. 7. Petrești. 8-9. Poiana Dulcești. 10. Gotești. 11. Botoșani. 12. Homiceni.

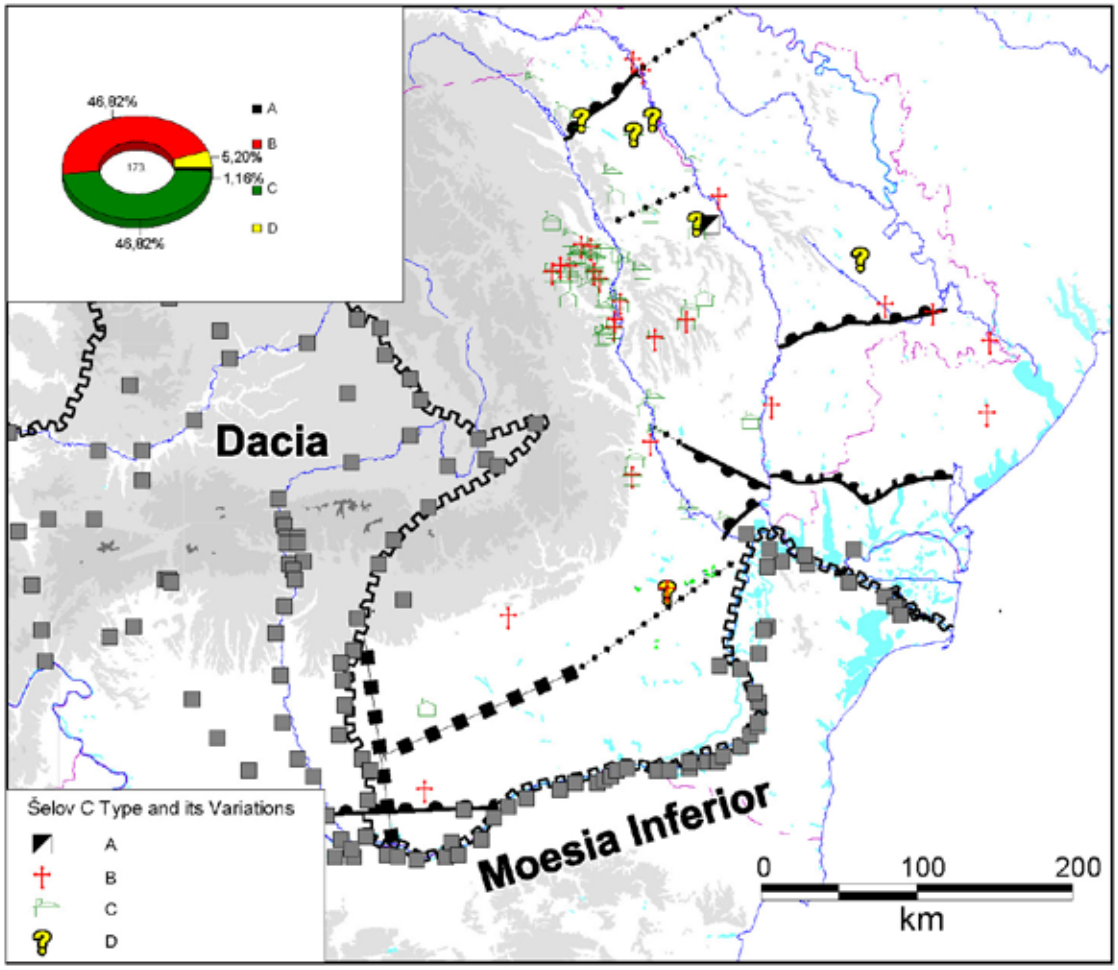

Fig. 8. Distribuția spațială a amforelor de tip Šelov C. A – depozit. B – descoperire funerară. C – descoperire în așezare. D – descoperire cu caracter necunoscut.

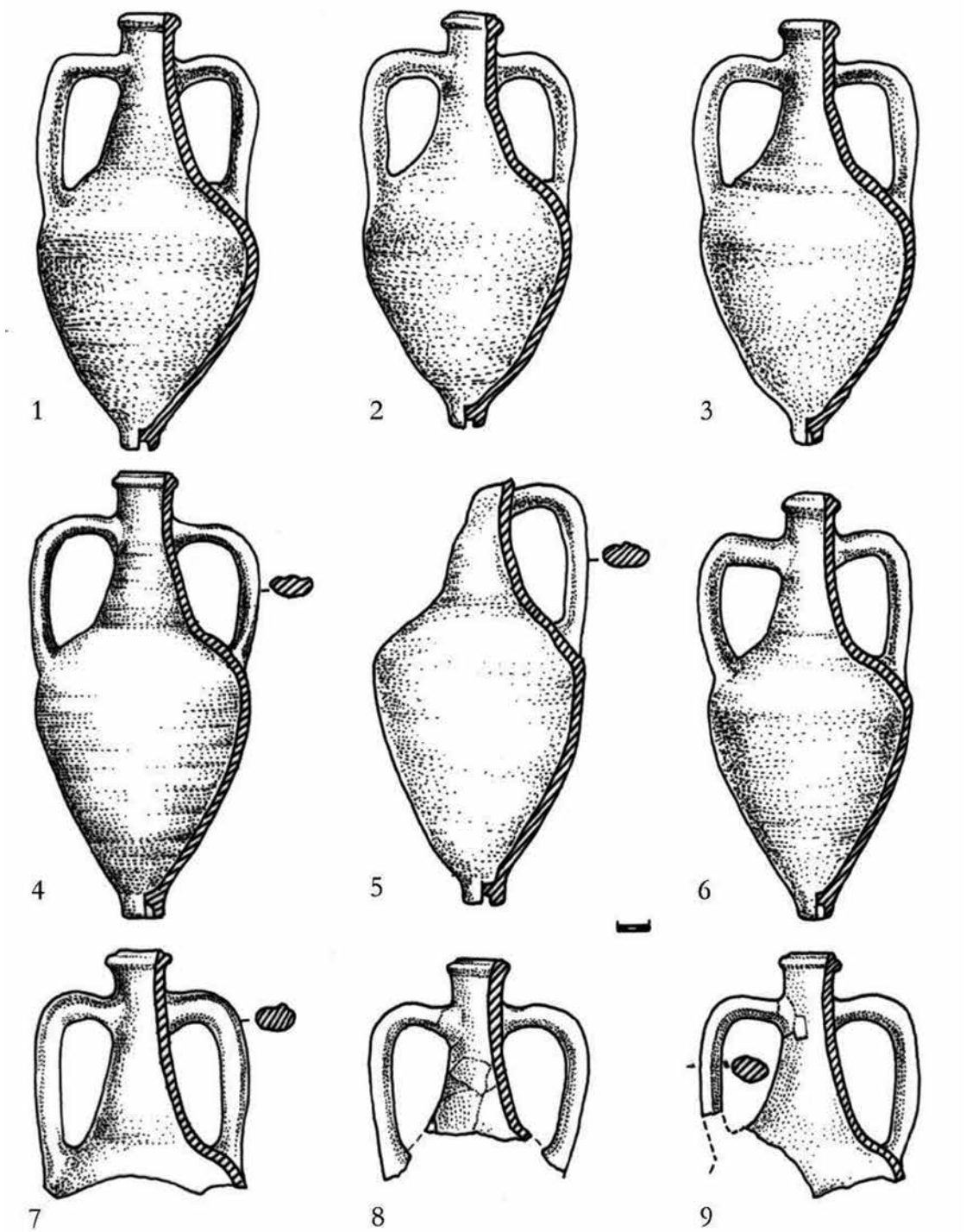

Fig. 9. Amfore de tip Šelov D.
1-2. Stînca. 3. Mătăsaru. 4. Etulia. 5. Cucorăni. 6. Epureni. 7. Botoșani. 8-9. Ursoaia.

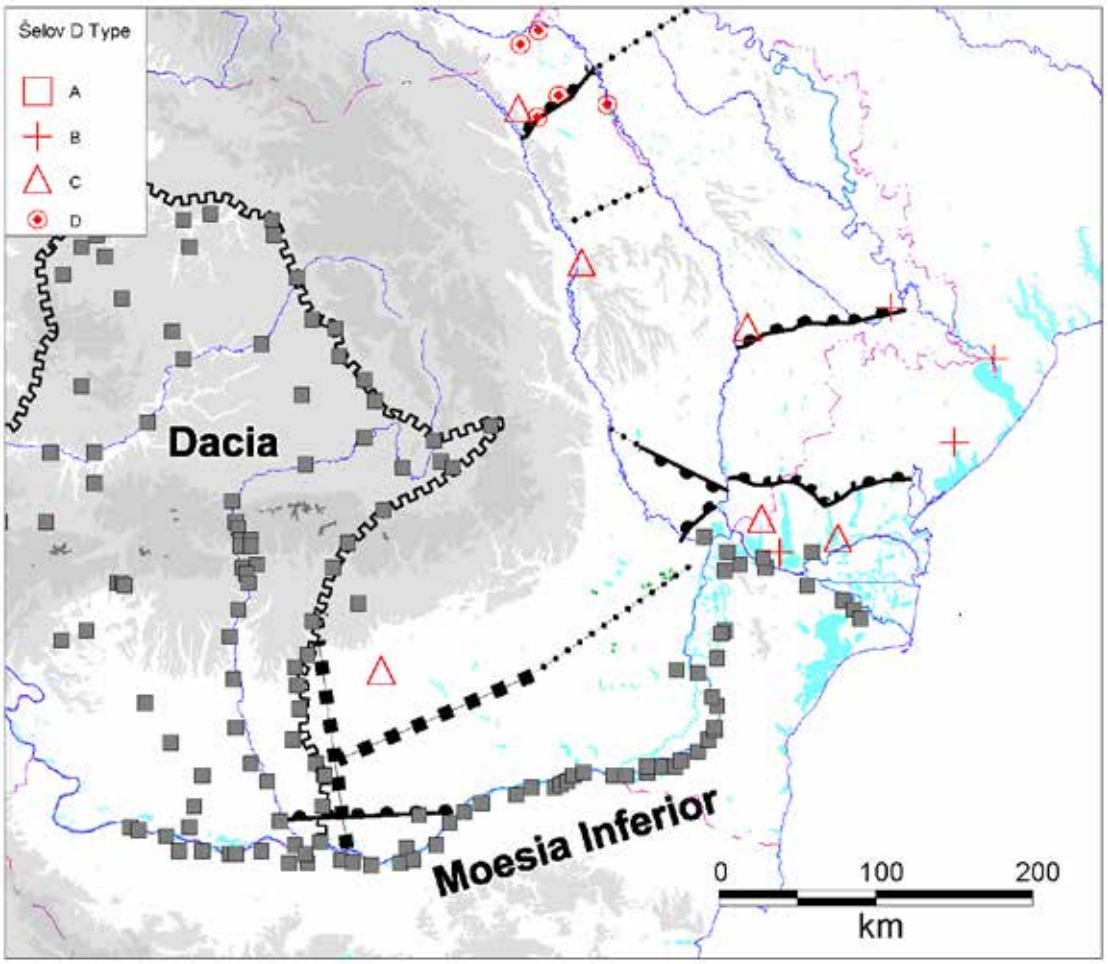

Fig. 10. Distribuţia spaţială a amforelor de tip Šelov D.
A – depozit. B – context funerar. C – descoperire în aşezare. D – descoperire singulară.

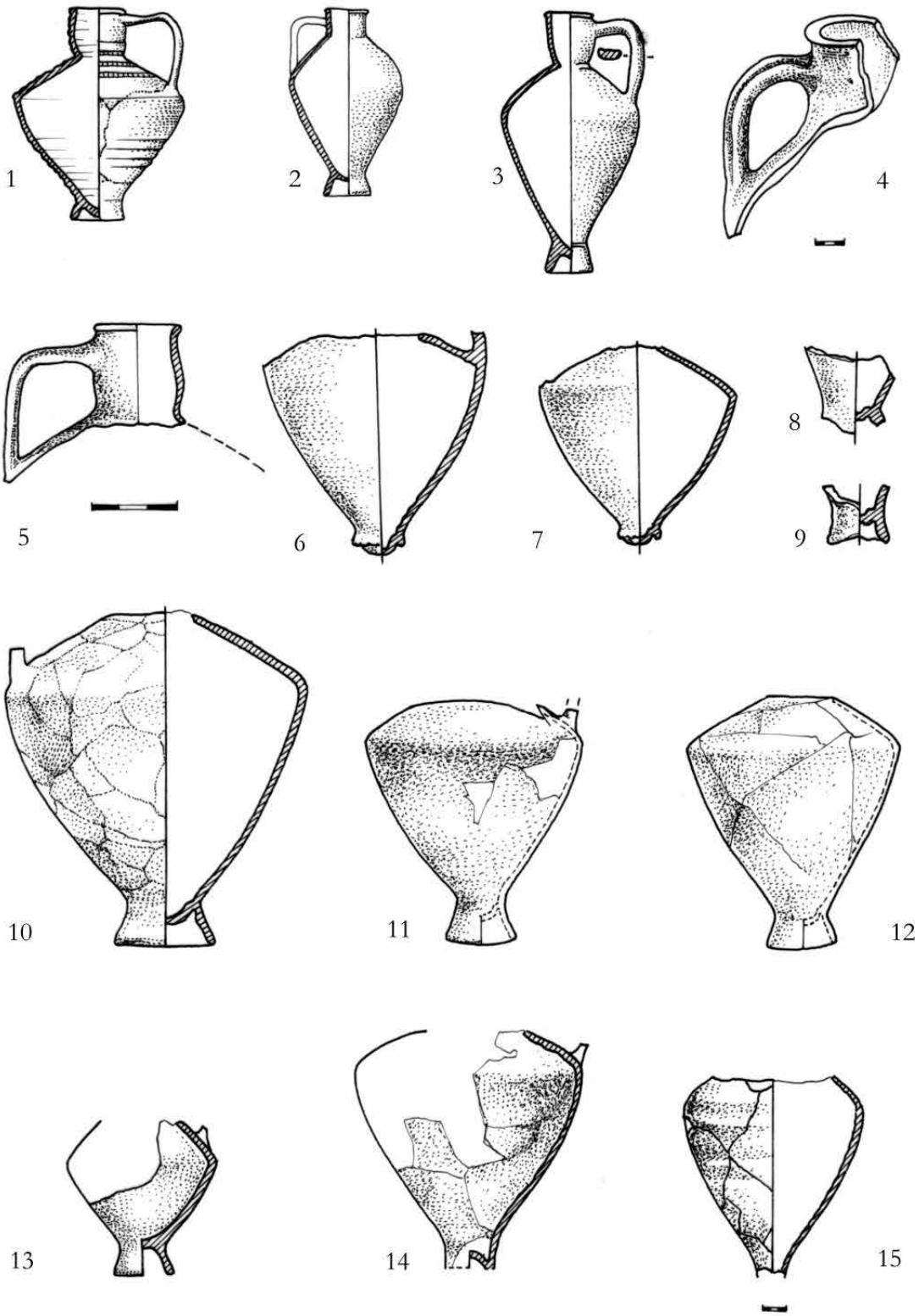

Fig. 11. Recipiente de tip *Table Pitcher.* Analogii: 1. Sarichioi. 2. Histria. 3. Bel'bek. Descoperiri din zona cercetată: 4. Širokoe. 5-8. Homiceni. 9. Gâdinţi. 10. Dumbrava. 11. Moldoveni-Gabăra. 12. Butnărești. 13-14. Văleni. 15. Tomai.

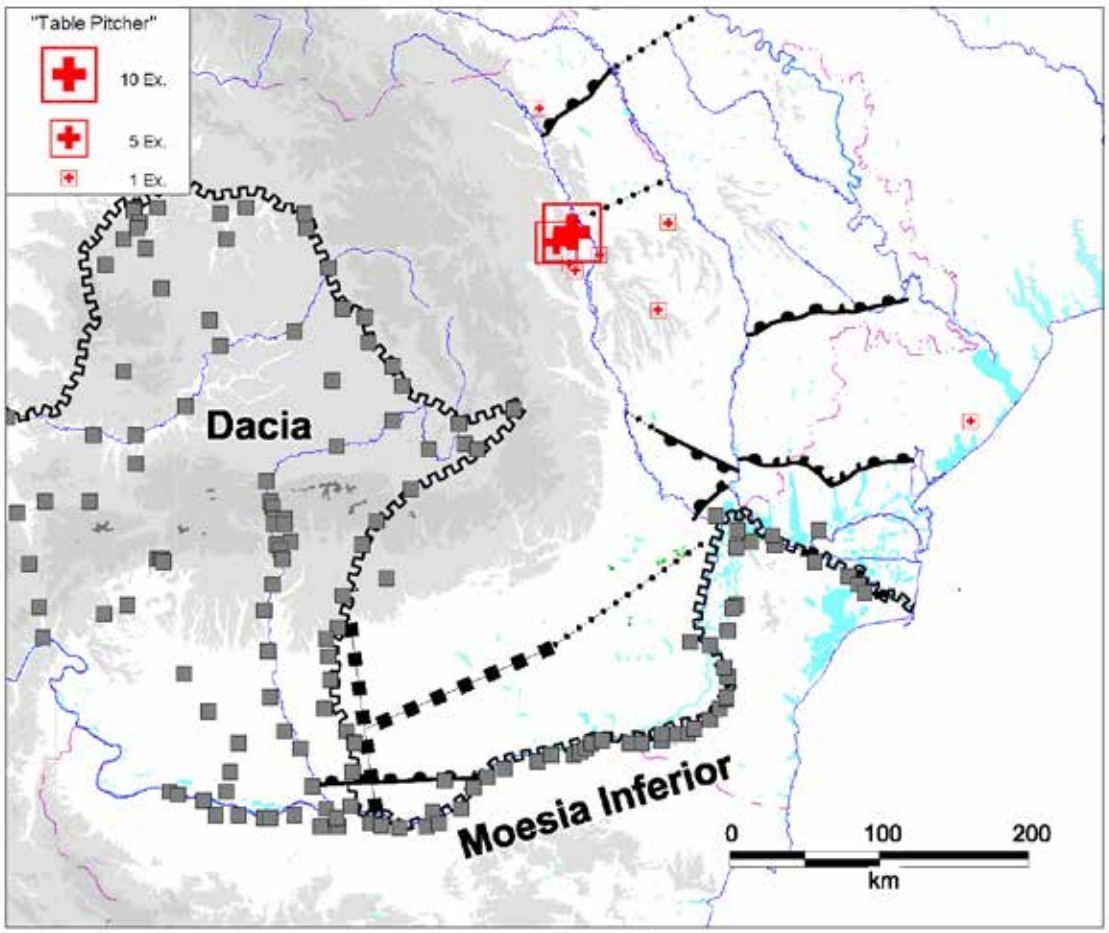

Fig. 12. Distribuţia spaţială a recipientelor de tip *Table Pitcher.*

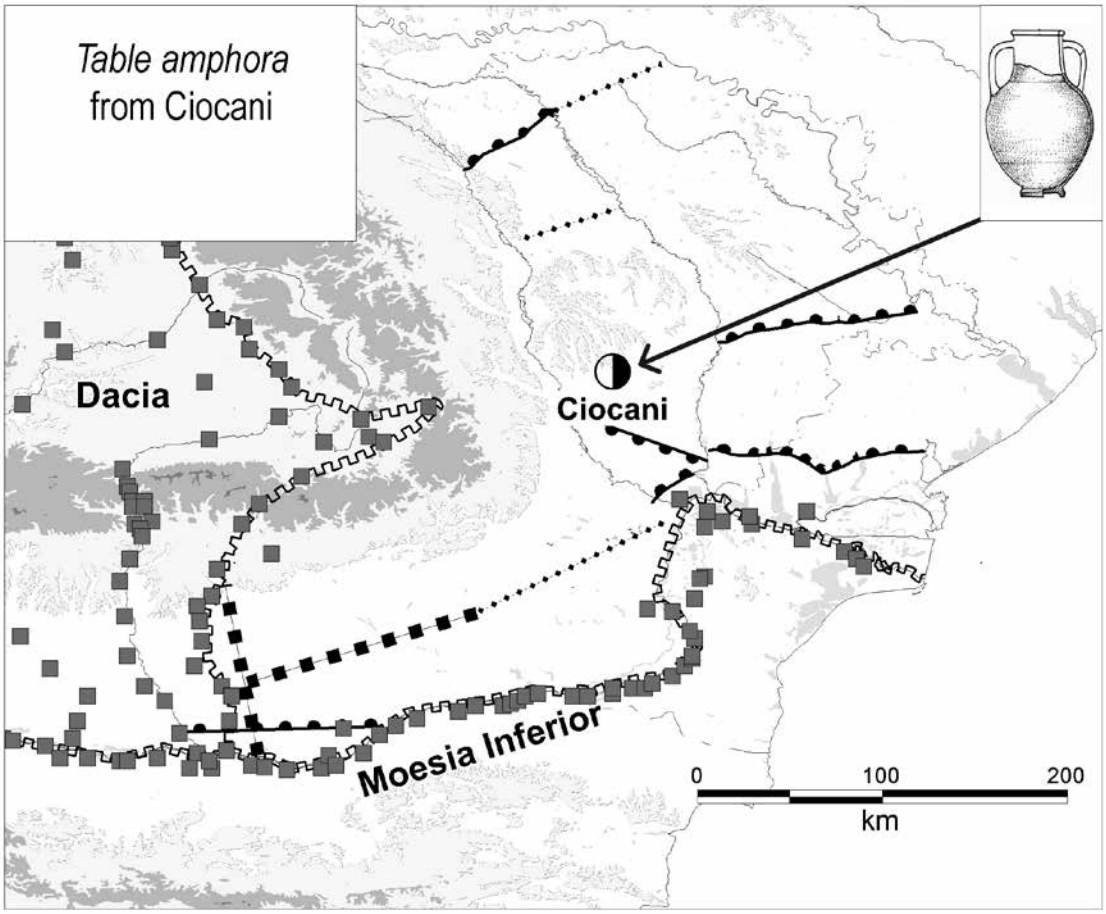

Fig. 13. *Table amphora* de la Ciocani.

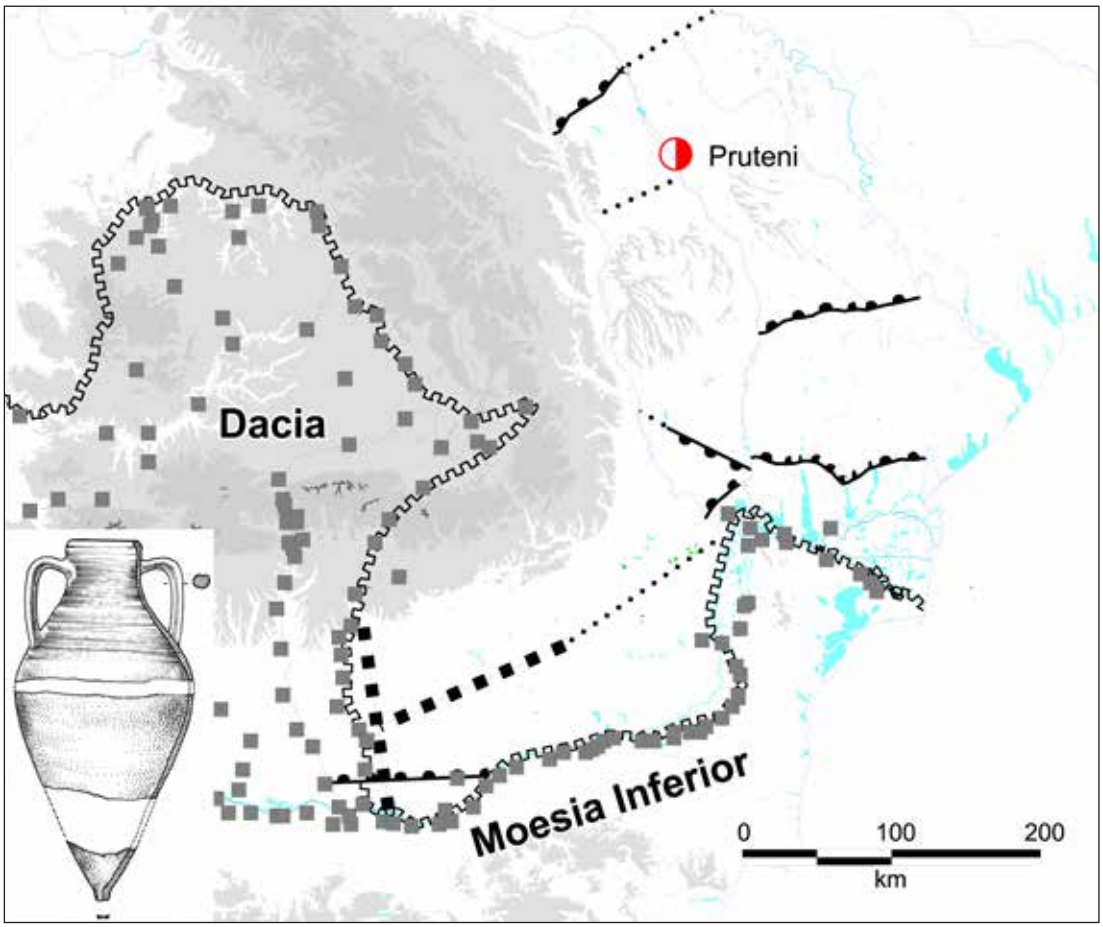

Fig. 14. Amfora de dimensiuni mari de la Pruteni și localizarea geografică a acesteia.

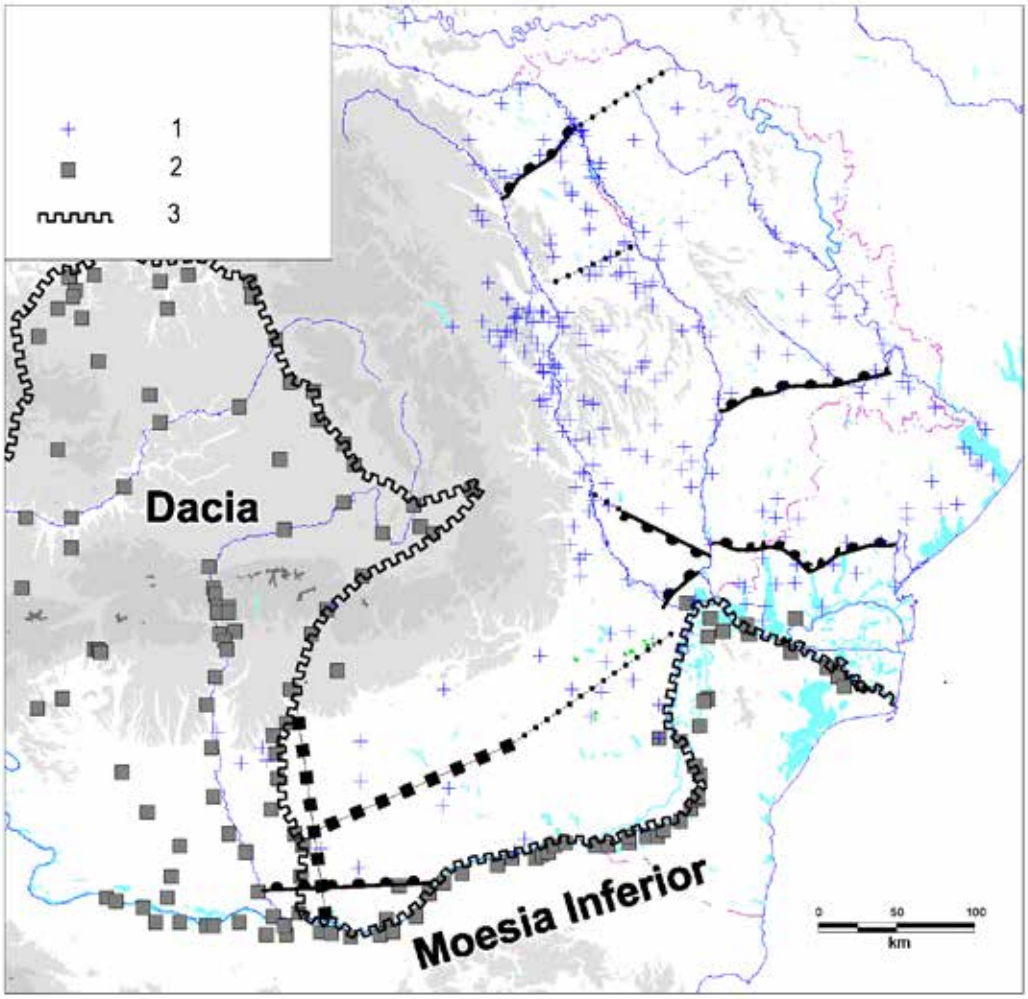

Fig. 15. Descoperiri întâmplătoare de amfore romane. 1. descoperire de amforă; 2. Fortificaţie militară romană; 3 – linia presupusă a frontierei romane

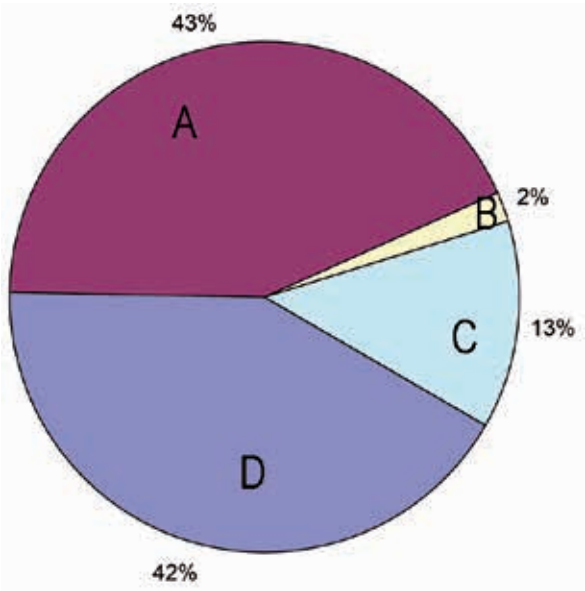

Fig. 16. Condiţii de descoperire a amforelor romane. A – aşezare, B – depozit, C – condiţii necunoscute, D – descoperire funerară.

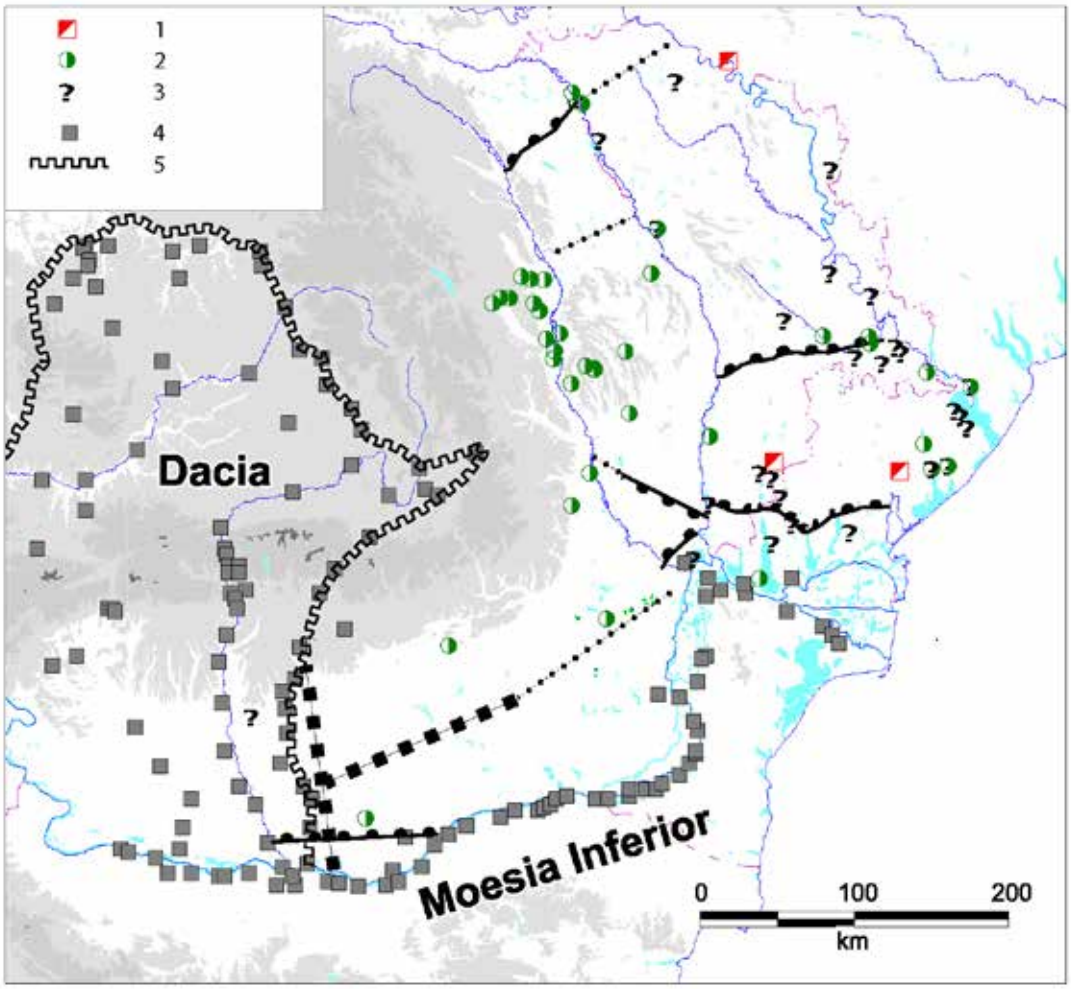

Fig. 17. Descoperiri de amfore în contexte funerare.
1. Perioada sf. Sec. 1 – înc. Sec. 2. p.Chr.; 2. prima jum. sec. 3. p.Chr.; 3 – datare necunoscută; 4 – Fortificaţie militară romană; 5 – linia presupusă a frontierei romane